

Prezident Aleksander Van der Bellen: "Azərbaycan Avstriyanın Cənubi Qafqazda ən vacib ticarət tərəfdaşdır"

A. Van der Bellen
@vanderbellen

Azerbaijan is Austria's most important trading partner i.t. Southern Caucasus region & there are several successful cooperations between Universities in our countries. On these good bilateral relations @presidentaz Ilham Aliyev and I were able to build our fruitful meeting. (1/2)

"Azərbaycan Avstriyanın Cənubi Qafqazda ən vacib ticarət tərəfdaşdır. Prezident İlham Əliyev və mən məhsuldar görüşümüzü bu yaxşı bünövrənin üzərində qurduq".

AZƏRTAC xəbər verir ki, bu sözləri Avstriyanın Federal Prezidenti Aleksander Van der Bellen martın 29-da Vyanada Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevlə keçirilən görüşü ilə bağlı öz "Twitter" səhifəsində yazıb. Qeyd edib ki, bu tərəfdaşlıqla yanaşı, həmçinin ölkələrimizin universitetləri arasında çoxsaylı uğurlu əməkdaşlıq əlaqələri mövcuddur.

Prezident Aleksander Van der Bellen həmçinin qeyd edib ki, Avstriya və Vyanada Azərbaycan Prezidenti və Ermənistan baş naziri arasında gələcək danışıqlara evsahibliyi etməyə hazırdır.

Prezident Administrasiyasının Xarici siyasət məsələləri şöbəsinin müdiri Hikmət Hacıyev martın 29-da Vyanada Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin və Ermənistanın baş naziri Nikol Paşinyanın görüşü ilə bağlı AZƏRTAC-a məxsusi açıqlama verib.

Hikmət Hacıyev bildirib ki, ATƏT-in Minsk qrupunun vasitəçiliyi ilə Prezident İlham Əliyevlə baş nazir Nikol Paşinyanın arasında görüş normal və konstruktiv şəraitdə keçdi. Uzun fasilələrdən sonra Azərbaycan Prezidenti ilə Ermənistan rəhbərləri arasında ATƏT-in Minsk qrupunun vasitəçiliyi ilə görüş təşkil olundu. Bu, bir daha təsdiq edir ki, danışıqların formatı dəyişməz olaraq qalır və danışıqlar prosesi Azərbaycan ilə Ermənistan arasında aparılır. Xatırladaq ki, hələ martın 9-da ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrləri bəyanatla çıxış edərək danışıqlar prosesinin formatının dəyişməzliyi məqamını xüsusi vurğulamışdılar. Bildiyimiz kimi, Ermənistan tərəfindən danışıqlar prosesinin formatının dəyişdirilməsi ilə bağlı iddialar var idi. Azərbaycan da bu məsələyə qəti şəkildə etirazını bildirdi. Vyanada görüşü bir daha

Hikmət HACIYEV: "Vyana görüşü Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həlli istiqamətində danışıqlara yeni impuls verdi"

göstərdi ki, danışıqlar münaqişə tərəfləri olan Ermənistan və Azərbaycan arasında aparılmaqdadır.

Azərbaycan Prezidenti ilə Ermənistanın baş naziri arasında iki saatdan artıq təkbətək danışıqlar aparıldı. Sonra isə danışıqlar ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrlərinin və hər iki ölkənin xarici işlər nazirlərinin iştirakı ilə davam etdirildi. Ümumilikdə danışıqlar üç saatdan çox müddətə aparıldı. Bu görüş münaqişənin həlli ilə bağlı danışıqlara yeni impuls verdi. Nəticə etibarilə Azərbaycanın və Ermənistanın xarici işlər nazirləri və ATƏT-in Minsk

qrupunun həmsədrləri tərəfindən, yəni, "3+2" formatında birgə bəyanat qəbul olundu. Bu bəyanatda da danışıqlar prosesinin əsas məsələləri, subsidiiv məqamlar barədə geniş fikir mübadiləsinin aparıldığı qeyd olunur, həmçinin sülh prosesinin irəliləməsi üçün münbit şəraitin yaradılmasının vacibliyi vurğulanır. Eyni zamanda, danışıqlar prosesində konkret və nəticəyönümlü addımların atılmasının vacibliyi kimi məqamlar qeyd edilir. Bəyanatda da qeyd olunduğu kimi, Prezident İlham Əliyev və baş nazir Nikol Paşinyanın arasında aparılmış müzakirələr nəticəsində qərara alınıb ki, bundan sonra xarici işlər nazirləri səviyyəsində görüş keçirilsin və danışıqlar prosesinin irəliləməsi məsələləri müzakirə olunsun. Burada, həmçinin atəşkeslə bağlı məsələlər də qeyd olunur. Ümumiyyətlə, nəzərə almaq lazımdır ki, atəşkesin gücləndirilməsi məsələsi subsidiiv danışıqların aparılması ilə paralel istiqamətlərdə və bir-birini tamamlamalıdır.

Prezident İlham Əliyevin Avstriya işğuzar səfəri çərçivəsində keçirdiyi görüşlərə, ölkələrimiz arasındakı əlaqələrə toxunan söhbət müdiri deyib:

"Dövlətimizin başçısı səfər çərçivəsində Avstriyanın Federal Kansleri, Federal Prezidenti, vitse-kansleri ilə görüşlər keçirdi. Bu görüşlərdə Azərbaycan ilə Avstriya arasında mövcud olan yüksək səviyyəli siyasi əlaqələrdən məmnunluq ifadə olundu, ölkələrimizin iqtisadi-ticarət, kənd təsərrüfatı, turizm və digər sahələrdə əməkdaşlığı ilə bağlı məsələlər müzakirə edildi. Görüşlərdə biznes dairələrinin arasında işğuzar əlaqələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi mühüm məqam kimi qeyd olundu. Hər iki tərəfin təşəbbüsü ilə Birgə Əməkdaşlıq Şurası da yaradılıb ki, bu da əlaqələrimizin daha da inkişaf etdirilməsi baxımından mühüm bir formatdır. Qeyd edək ki, martın 29-da Vyanada bu formatda da görüş keçirildi. Burada da aidiyyəti qurumların rəhbərləri müxtəlif sahələrdə əməkdaşlığa dair fikir mübadiləsi apardılar".

Hikmət Hacıyev vurğulayıb ki, Azərbaycanın regionda yaratdığı neqliyət imkanları Avstriya tərəfindən də maraqla qarşılıqlıdır. Bu neqliyət imkanlarından da istifadə etməklə Avstriya şirkətləri yeni bazarlara çıxış əldə edə bilərlər.

Xarici İşlər Nazirliyi 31 mart - Azərbaycanlıların Soyqırımını Günü ilə əlaqədar bəyanat yayıb

Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi 31 mart - Azərbaycanlıların Soyqırımını Günü ilə əlaqədar bəyanat yayıb. Bu barədə AZƏRTAC-a Xarici İşlər Nazirliyinin mətbuat xidmətindən məlumat verilib.

Bəyanatda deyilir ki, 31 mart tarixi 1918-ci ilin martında ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara qarşı törədilmiş qanlı qırğın qurbanlarının xatirəsinin anıldığı Azərbaycanlıların Soyqırımını Günüdür. 1918-ci ilin mart qırğınları millətçi ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara qarşı irqi ayrı-seçkilik və etnik təmizləmə siyasəti əsasında əvvəlcədən hazırlanmış və qəddarcasına həyata keçirilən siyasət idi.

"1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakı Sovetinin mandatı altında fəaliyyət göstərən daşnak-bölshevik silahlı dəstələri tərəfindən Bakı şəhərində, habelə Bakı quberniyasında daxil olan digər şəhər və qəzalarda xüsusi qəddarlıqla kütləvi qırğınlar törədilib və on minlərlə dinc sakin məhz etnik və dini mənsubiyyətinə görə qətlə yetirilib. Rusiya bölsheviklərinin rəhbəri Vladimir Lenin tərəfindən Qafqazın Fövqəladə Komissarı təyin edilən, etnik erməni olan Stepan Şaumyanı etiraf edirdi ki, azərbaycanlılara qarşı olan qırğınlarda Bakı Sovetinin 6000 və Daşnakşüyun partiyasının 4000 silahlı əsgəri iştirak edib.

Azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırımı Bakı ilə yanaşı, Şamaxı, Quba, İrevan, Zəngəzur, Qarabağ, Naxçıvan və Qars bölgələrində də əhatə etdi. 1918-ci

ilin ilk beş ayı ərzində təkcə Qubada xüsusi vəhşiliklə 16000-dən artıq insan öldürüldü. Ermənilər, həmçinin Qubada yaşayan yerli yəhudi və ləzgilərə qarşı qətləmin törətdilər. Quba rayonu ərazisində 2007-ci ildə aşkar olunanmış kütləvi məzarlıq ermənilərin törətdiyi qeyri-insani eməllərin əyani sübutunu təşkil edir", - deyərək bəyanatda qeyd olunur.

Bildirilir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin hökuməti ermənilərin törətdikləri ağır cinayətlərin araşdırılması üçün 1918-ci ildə Fövqəladə İstintaq Komissiyası yaradıb, komissiyanın üzə çıxardığı heçqətlərin həyata yaddaşında xif ediləməsi və dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün bir sıra tədbirlər görüb. Müxtəlif millətlərin, o cümlədən ruslar, yəhudilər, polyaklar, gürcülər və hətta ermənilər olmaqla, həmin dövrün ən yaxşı hüquqşünaslarının təmsil olunduğu Fövqəladə İstintaq Komissiyası sərbütür əsasında dinc əhaliyə qarşı müxtəlif cinayətlərə görə təqsirləndirilən 194 nəfər barəsində cinayət işi açıb və törətdikləri cinayətlərə görə Bakıda 24 və Şamaxıda təxminən 100 nəfər həbs olub.

Lakin Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra bu proses dayandırıldı, baş verənlərin sona qədər təhqiq edilməsinin və ona müvafiq siyasi-hüquqi qiymət verilməsinin qarşısı alındı. Yalnız 80 il sonra - 1998-ci il martın 26-da ümummilli lider Heydər Əliyevin imzaladığı "Azərbaycanlıların soyqırımına haqqında" Azər-

baycan Respublikası Prezidentinin Fərmanında həmin dəhşətli hadisələrə adekvat siyasi qiymət verildi və 31 mart "Azərbaycanlıların Soyqırımını Günü" elan edildi.

Azərbaycanlıların Soyqırımını Günü'nün yad edilməsi keçmişdə və hazırda azərbaycanlıların qırğın və etnik təmizləmələrə məruz qalması barədə dünya ictimaiyyətinin məlumatlandırılmasında mühüm rol oynayır.

Sonda bəyanatda vurğulanır ki, 1980-ci illərin sonlarından etibarən Ermənistan Azərbaycanı qarşı müharibəyə başlayaraq və ölkəmizin ərazilərini işğal edərək, Ermənistan və Azərbaycanın işğal olunduğu ərazilərdə milyonlarla azərbaycanlı etnik təmizləməsinə həyata keçirərək, çoxsaylı hərbi cinayətlər, insanlığa qarşı cinayət, eləcə də 1992-ci ilin fevralında Xocalı soyqırımına daxil olmaqla, soyqırımı aktları törədərək mart qırğını xatırladan siyasəti davam etdirir.

Mart qırğınının günahsız qurbanlarının xatirəsinə anaraq, Ermənistanın Azərbaycan xalqına qarşı soyqırımı, beşriyyəti əleyhinə cinayət, irqi ayrı-seçkilik və etnik təmizləməyə əsaslanan məqsədyönlü və davam edən siyasətini kəskin şəkildə pisləyir və bu qəbildən olan qeyri-insani cinayətlərin qarşısının alınması üçün Ermənistanın cəzasızlığına son qoyulmasının vacibliyini bir daha vurğulayıq.

31 mart soyqırımını qurbanlarının əziz xatirəsinə həsr olunmuş ağacəkmə keçirilib

1918-1920-ci illərdə ermənilər tərəfindən xalqımıza qarşı törədilmiş soyqırımı bəşriyyəti tarixində ən qanlı cinayətdir. Həmin dövrdə Naxçıvanda da ermənilər tərəfindən qırğınlar törədilib, yaşayış məntəqələri dağıdılıb. Xüsusi əhəmiyyətli aparılan soyqırımlara baxmayaraq, naxçıvanlılar düşmənlər qarşısında mərdliklə dayanıb, mübarizə aparıblar. Erməni vəhşiliklərinin əsl mahiyyətini ümummilli lider Heydər Əliyevin ölkəmizdə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra açılıb, xalqımıza qarşı törədilən soyqırımlara dövlət səviyyəsində siyasi-hüquqi qiymət verilib. Ulu öndərin "Azərbaycanlıların soyqırımına haqqında" 26 mart 1998-ci il tarixli Fərmanına əsasən, hər il martın 31-i ölkəmizdə Azərbaycanlıların Soyqırımını Günü kimi qeyd olunur.

Soyqırımını qurbanlarının xatirəsinə bu gün də əziz tutulur, yad edilir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin mətbuat xidmətindən AZƏRTAC-a bildirilib ki, martın 30-da muxtar respublikada soyqırımını qurbanlarının xatirəsinə həsr olunmuş ağacəkmə keçirilib.

Məlumat verilib ki, bu ilin yazında muxtar respublika ərazisində 353 hektar sahədə yaşllaşdırma tədbirləri görülməyə başlayılıb. 108 min müxtəlif meyvə və həmşiyəsalı ting, 710 kiloqram toxum əkiləcəkdir. Ali Məclisin Sədri yaşllaşdırma tədbirlərinin davam etdirilməsi barədə tapşırıqlar verib. Həmin gün muxtar respublikada 31 mart soyqırımını qurbanlarının xatirəsinə həsr olunan ağacəkmədə 21 min 843 sakin iştirak edib, 22 hektar meyvə bağı və yaşılıq zolağı salınıb, 15 min ting ekilib.

MSK sədrinin başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti Ukraynada prezident seçkilərini müşahidə edəcək

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının (MSK) sədri Məzahir Pənahovun rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti Ukraynada keçiriləcək prezident seçkilərini müşahidə etmək üçün martın 29-dan Kiyevdə səfərdədir. Bu barədə AZƏRTAC-ın xüsusi müxbirinə Ukrayna Mərkəzi Seçki Komissiyasından məlumat verilib.

Məlumatla görə, MSK sədri M.Pənahov səfər çərçivəsində ukraynalı həmkarı ilə yanaşı, digər rəsmi şəxslərə də bir sıra görüşlər keçirəcək və səssəmə gününü Kiyev şəhərinin seçki məntəqələrini müşahidə edəcək.

Qeyd edək ki, Ukraynada prezident seçkiləri martın 31-də keçiriləcək.

XİN: "Ermənistan müdafiə nazirinin Nyu Yorkda səsləndirdiyi fikir təhrikçi xarakter daşıyır"

Ermənistan müdafiə naziri D.Tonyanın Nyu Yorkda erməni icması ilə görüş zamanı "sülh naminə ərazi" formulasının əvəzinə "yeni ərazilər üçün yeni müharibə" fikrini səsləndirməsi bu ölkənin işğalçı və qəsbkar siyasətinin Ermənistanın yüksək səviyyəli rəsmisi tərəfindən növbəti etirafıdır.

AZƏRTAC xəbər verir ki, bu fikir Xarici İşlər Nazirliyinin mətbuat xidmətinin açıqlamasında yer alıb.

Açıqlamada bildirilir ki, Azərbaycan Prezidenti və Ermənistan baş nazirinin Vyanada görüşü nəticəsində münaqişənin sülh yolu ilə həlli üzrə danışıqlar prosesində konkret və nəticəyə yönəlik addımların atılması, sülh mühtininin yaradılması ilə bağlı qəbul edilən birgə bəyanatdan dərhal sonra erməni müdafiə

nazirinin belə bir çıxışı təhrikçi xarakter daşıyır və münaqişənin sülh yolu ilə həllinə, bu xüsusda Minsk qrupunun həmsədrlərinin simasında beynəlxalq ictimaiyyətin səylərinə qarşı çıxır.

"Ermənistan tərəfinin diqqətinə çatdırırıq ki, bu gün Azərbaycan Silahlı Qüvvələri dünyanın ən güclü orduları sırasına yer alır və beynəlxalq hüququn ona verdiyi özünümüdafiə haqqı ilə Azərbaycan işğal edilmiş torpaqlarını qısa müddətdə azad etmək iqtidarındadır.

Azərbaycan Ermənistan kimi digər dövlətlərin ərazilərinə iddialarla çıxış etməsi və ərazilər zəbt etmək fikrində deyil. Azərbaycanın tələbi BMT TŞ-nin müvafiq qətnamələrinə uyğun olaraq, onun beynəlxalq tanınmış ərazilərindən işğalçı Ermənistan qüvvələrinin dərhal, tam

və qeyd-şərtsiz çıxmasıdır. Bütün bu illər ərzində beynəlxalq ictimaiyyətin dəstəyi ilə aparılan səylərimiz məhz bu məqsədə yönəlib. Əks təqdirdə, Azərbaycan beynəlxalq hüququn müvafiq norm və prinsipləri, o cümlədən BMT Nizamnaməsinin rəhbər tutaraq öz torpaqlarını bütün digər vasitələrlə erməni işğalından azad etməyə hazırdır və bundan ən yaxşı xəbərdar olan ele məhz Ermənistanıdır.

Yekunda müdafiə nazirinin çıxışı kontekstində Ermənistan ali rəhbərliyinin şərtlərini eşitmək istərdik: nazir bu çıxışı Ermənistan rəhbərliyinin razılığı əsasında edibmi, yoxsa bu, nazirin ən azından danışıqların mahiyyətini və nəticədə qəbul edilmiş birgə bəyanatı şübhə altına alan şəxsi improvizasiyasıdır?"

DSX rəisi Ermənistanla dövlət sərhədində yerləşən sərhəd döyüş məntəqələrinin xidməti-döyüş fəaliyyətini yoxlayıb

Dövlət Sərhəd Xidmətinin (DSX) reisi, general-polkovnik Elçin Quliyev Sərhəd Qoşunlarının "Qazax" sərhəd dəstəsinin Ermənistan ilə dövlət sərhədində yerləşən sərhəd döyüş məntəqələrinin xidməti-döyüş fəaliyyətini yoxlayıb.

Səfər çərçivəsində yerli ictimaiyyətin nümayəndələri ilə görüşlər keçirilib, dövlət sərhədinin toxunulmazlığının təmin edilməsi məqsədilə sərhəddə göstərilən hərəfərəli dəstəyə görə minnətdarlıq bildirilib, bu istiqamətdə əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsi məsələləri müzakirə olub.

Dövlət Sərhəd Xidmətinin reisi Qazax Rayon İcra Hakimiyyətinin başçısı və yerli ictimaiyyətin nümayəndələri ilə birgə təmas xəttindəki sərhəd döyüş məntəqələrində

olub, burada aparılan mühəndis təminatı və döyüş mövqelərinin möhkəmləndirilməsi işlərinə yerində baxış keçirib, zabit və əsgərlərlə söhbət aparıb, xidməti-döyüş fəaliyyətinin nəticələri haqqında məruzələrin dinləyib.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin göstərişlərinə

uyğun olaraq, xidməti ərazidə müasir sərhəd mühafizə infrastrukturunun formalaşdırılması, şəxsi heyət üçün lazımı xidməti və məişət şəraitinin yaradılması, hərbi hissələrdə və bilavasitə təmas xəttində yeni xidməti binaların və əsgər kazarmalarının inşa edilməsi istiqamətində görülən işlərin gücləndirilməsi barədə tapşırıqlar verilib.

Səfər çərçivəsində Dövlət Sərhəd Xidmətinin reisi və digər vəzifəli şəxslər martın 26-da Ermənistan silahlı qüvvələrinin bölmələrinin təxribatı nəticəsində Füzuli rayonu istiqamətində şəhid olmuş Qazax rayonunun Yuxarı Salahlı kənd sakinini əsgər Əlləzov Ələddin oğlunun yaş mərasimində iştirak edib, qəhrəman əsgərin valideynlərinə başsağlığı verilib.

"Azərbaycan"

Milli Məclisin nümayəndə heyəti ABŞ-da işğuzar səfərdə olub

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Beynəlxalq münasibətlər və parlamentlərarası əlaqələr komitəsinin sədri Səməd Seyidov, deputatlar Sahibə Qafarova və Asim Mollazadənin ibarət nümayəndə heyəti Vaşinqton şəhərində işğuzar səfərdə olub.

Nümayəndə heyəti ABŞ Konqresi Senatının və Nümayəndələr Palatasının üzvləri, Konqresin Azərbaycan üzrə İşçi Qrupunun həmsədrləri, Konqresin rəhbər üzvlərinin peşəkar heyəti, Dövlət Departamentinin rəsmiləri ilə görüşüb, Amerika İsrail İctimai Əlaqələr Komitəsinin (The American Israel Public Affairs Committee - AIPAC) Vaşinqtonda keçirilən Siyasi Konfransının Azərbaycan-İsrail münasibətlərinə həsr olunmuş tədbirinə qatılıb, habelə ABŞ-ın Strateji və Beynəlxalq Araşdırma Mərkəzində (The Center for Strategic and International Studies - CSIS) "Dəyişən Qafqazda Azərbaycan: xarici və daxili siyasətdə inkişaf" mövzusunda müzakirələrə spiker qismində çıxış edib.

Konqresdə və Dövlət Departamentində keçirilmiş görüşlər çərçivəsində Azərbaycan-ABŞ strateji tərəfdaşlığının əhəmiyyəti vurğulanıb və bu tərəfdaşlığın daha da gücləndirilməsinin vacibliyi qeyd olunub. Azərbaycan xüsusilə Avropanın enerji təhlükəsizliyində rolu, terrorluğa qarşı mübarizə və Əfqanıstanda əməliyyatlara dəstək kontekstində gördüyü işlər və ABŞ-la əməkdaşlığı yüksək qiymətləndirilib. ABŞ-ın Avropadakı müttəfiqlərinin enerji təhlükəsizliyinə daha geniş töhfə verməsi nəzərdə tutulan "Cənub qaz dəhlizi" layihəsinin yekunlaşması istiqamətində işlərin Vaşinqton tərəfindən dəstəklənməsinin önəmi görüşlərdə xüsusi qeyd olunub.

Ölkəmizdə Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılan genişmiqyaslı islahatlar və son aylarda görülmüş tədbirlər barədə Konqres üzvlərinə məlumat verilib. Konqres üzvləri ölkəmizdə aparılan sosial-iqtisadi və siyasi islahatların ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinə müsbət təsirini vurğulayıblar.

Görüşlərdə tərəflər regionda gedən proseslər barədə də fikir mübadiləsi aparıblar. Azərbaycanlı deputatlar ölkəyə qarşı geosiyasi təzyiqlərin qarşısının alınması baxımından ABŞ-ın siyasi dəstəyinin vacibliyini diqqətə çatdırıblar.

Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi üzrə cari vəziyyət müzakirələrin əsas mövzularından biri olub. Ermənistan baş verən siyasi dəyişikliklərdən sonra onun siyasi rəhbərliyi tərəfindən səsləndirilən bəyanatlar Konqres üzvlərinin diqqətinə çatdırılıb. Bununla yanaşı, münaqişənin həllində ABŞ-ın rolunun daha da artırılmasının əhəmiyyəti olduğu bildirilib.

Görüşlər zamanı parlamentlərarası əməkdaşlığın inkişaf perspektivləri müzakirə edildi. Bu sahədə qarşılıqlı səfərlərin daha da artırılmasının vacib olduğu diqqətə çatdırılıb. Martın 29-da ABŞ-ın Strateji və Beynəlxalq Araşdırma Mərkəzinin və Amerika Xarici Siyasət Surasının Mərkəzi Asiya-Qafqaz İnstitutunun birgə təşkilatlığı ilə keçirilmiş tədbirdə Azərbaycan nümayəndə heyətinin üzvləri spiker qismində çıxış edərək iştirakçılara Azərbaycanda və regionda baş verən hadisələr barədə məlumat verib.

Milli Məclis Beynəlxalq münasibətlər və parlamentlərarası əlaqələr komitəsinin sədri Səməd Seyidov AZƏRTAC-a müsahibəsində nümayəndə heyətinin ABŞ-a səfərinin çox səmərəli keçdiyini bildirdi. Qeyd edib ki, səfər zamanı konqresmenlərlə, senatorlarla və Konqresin rəhbər üzvlərinin peşəkar heyəti ilə Azərbaycanın realıqları, ölkədə həyata keçirilən islahatlar və ən əsası, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ problemi ətrafı müzakirə olub. ABŞ qanunvericiləri nümayəndə heyətinin çox yüksək səviyyədə qəbul edib, öz dəstəklərini əsirgəməyə hazır olduqlarını bildirdilər. Konqres üzvləri hazırda Azərbaycanı həyata keçirilən islahatları bəyənirlər və bunun davamlı olmasına təriflərdirlər.

Səməd Seyidov bu səfərin müsbət əks-səda verəcəyinə, eləcə də ABŞ-Azərbaycan əlaqələrinin daha da genişlənməsinə, Azərbaycan milli maraqlarının ABŞ-da yüksək səviyyədə əks etdiriləcəyinə əmin olduğunu bildirdi.

31 MART AZƏRBAYCANLILARIN SOYQIRIMI GÜNÜDÜR

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda, ümumən Cənubi Qafqazda ictimai-siyasi və hərbi vəziyyətin müərrəkəbləşməsinin bir sıra səbəbləri vardı. Həmin səbəblərdən birincisi, çarizmin uzun əsrlər boyu qeyri-xristianlara qarşı dini və milli ayrı-seçkilik, xalqları bir-birinə qarşı qoymaqla öz imperialist siyasətini həyata keçirməsi, müsəlmanlara ehtibar edilməməsi, onların dövlət işlərinə və orduya yaxın buraxılmaması idi. Bu cür münasibət Müvəqqəti hökumətin hakimiyyəti dövründə də davam etdirilmədi. İkinci səbəb, ermənilərin Cənubi Qafqazda şovinist millətçi siyasət yeritmələri, Türkiyə və Azərbaycan torpaqları hesabına erməni dövləti yaratmaq planları idi. Onlar bu məkrli siyasətlərini, əvvəlcə çar Rusiyası, sonra isə hakimiyyəti zorakı yolla ələ keçirən bolşevik Sovet hökumətinin himayəsindən istifadə etməklə həyata keçirmək fikrində idilər. Üçüncü səbəb, bolşeviklərin proletar diktaturasının yaradılmasını önə çəkməsi və sinfi mübarizəni geniş təbliğ etmələri idi.

Bolşeviklər sözdə milli azlıqların hüquqlarından geniş bəhs etsələr də, işdə bunun tam əksini görürdülər. Bolşeviklər millətlərə demokratik dəyərlər bəxş etmək əvəzinə, onlar arasında sinfi mübarizəni təbliğ edir, silahlı toqquşma və qardaş qanının axılması siyasətini yeridirdilər. Bolşeviklər insanları ideyaya inandırma prinsiplərinə deyil, özünü doğrultmayan gücə önəm verir, xalqları sinflərə bölərək onların arasında bəzi düşmənçilik yaradırdılar. Bu insana nifrət ideyası sonralar yüz minlərlə günahsız insanın ölümü ilə nəticələnməmişdi.

1917-ci ilin fevral inqilabından sonra Azərbaycanın qabaqcıl ziyalları belə düşüncələrə ki, Rusiyada qurulacaq federativ və demokratik hökumət Cənubi Qafqazda milli ədavətin qızdırılmasına imkan verməyəcək, milli ayrı-seçkilikə son qoyacaqdır. Hətta Müsəlman fraksiyasının sədri F.Xoyski Bakıda fəaliyyət göstərən müsəlman ictimai təşkilatlarının adından Rodzyankonun ünvanına göndərdiyi teleqramda bundan sonra Rusiyanın bütün vətəndaşlarına, o cümlədən müsəlmanlara da milli, siyasi, milli və dini azadlıqların və bərabərliyin verəcəyinə əminlik bildirmişdi.

Belə bir dövrdə Bakı Sovetinin siyasi hakimiyyəti ilə erməni silahlı qüvvələrini bir araya gətirən S.Şaumyan özlərini tek hakimiyyəti qurmaq üçün ciddi silahlanmağa başlamışdır. Bu silahlanma zamanı üstünlük ermənilərə əlində idi. Belə ki, 1918-ci il yanvarın 18-də başda Q.N.Korqanov, B.P.Şeboldayev və İ.V.Malıqın olmaqla Hərbi İnqilabi Komitə Tiflisdən Bakıya köçürülmüşdü. Komitənin bürosu isə Biləcəri stansiyasında yerləşdirilmişdi.

Bakıda A.Gülxandyanın rəhbərliyi altında Erməni Milli Şurası yaradıldıqdan sonra erməni silahlı dəstələrinin yaradılmasına xüsusi diqqət verilməyə başlanmışdır. "Daşnaksütyun" partiyası və Erməni Milli Şurasına tabe olan yaxşı silahlanmış hərbi dəstələr yerləşmişdi. Onlara keçmiş rus ordusundan böyük miqdarda silah qalmışdır. Eyni zamanda kifayət qədər pul vəsaitinə malik olan Erməni Milli Şurası tərsis olunan rus əsgərlərindən, əsasən tüfəng almışdır. Bundan başqa, daşnaklar keçmiş hərbi təcrübəyə malik idilər. Belə ki, onlar rus ordusunda xidmət etmişdilər.

1918-ci ilin mart qırğını ərfəsində erməni milli hərbi hissələri Q.Korqanovun yaratdığı başdağı silahlı qüvvə ilə birləşdilər. Bakıda qırımı ordunun qarşığı reisi isə çar ordusundan keçmiş polkovnik, "Daşnaksütyun" partiyasının üzvü Z.Avetisov idi.

A.Ivanov "Bakı Kommunasının Komissarları" adlı xatirəsində mart hadisələri zamanı bolşevik qüvvələrinin düzülüşünü belə göstərmişdi: İcraiyyə Komitəsi tərəfindən yenidən formalaşdırılmış Qırmızı Ordunun beynəlmillətçi batalyonu, fəhle qırımı ordusu, 35-ci Türkünstan polku, 2-ci erməni polku, daşnakların erməni drujinaları, "Qars" və "Ərdəhan" gəmiləri. İvanovun qeyd etdiyi qırımı ordunun tərkibində, əsasən erməni və ruslar idi. O, türk-müsəlmanlardan bir nəfərinin də adını çəkmişdi.

Qafqaz cəbhəsinin ləğv olunması nəticəsində vətəne qayıtmalı olan rus alaylarının əsgər və zabıtları silah və sursatları dəyər-dəyməzə ruslara (molokanlara) və daha çox ermənilərə satıldı. Ümumiyyətlə, Bakı Sovetinin silahlı qüvvəsi 6 min nəfərdən ibarət idi. Bundan 3-4 minə qədər olan daşnak qoşun hissələri Bakı Sovetinin ixtiyarına verilmişdi.

1918-ci ilin mart hadisələri zamanı bolşevik hərbi drujina dəstəsinin üzvü olan A.Qalustyanın xatirəsində "Mart hadisələri zamanı" onun evində "partiyanın Bakı Komitəsinin hərbi drujinalarının qarargahının yerləşməsi", Şaumyanın göstərişi ilə propaqanda Batmanın alman silahlarının onun evinə yığılmasından bəhs olunur. Daha sonra xatirədə "Hərbi drujinanın reisi Kostya Batmanın gəncləri vintokları, pulemyotları söküb və yığılmağı öyrətməsi" qeyd edilir.

Azərbaycanda fəaliyyətdə olan hərbi hissələrdə türk-müsəlmanlardan bir nəfər də onun nümayəndə yox idi. Çünki nə çarizmin, nə də Müvəqqəti hökumətin dövründə türk-müsəlman əhalisindən orduya çağırılmırdı. Həmin dövrdə "Açıq söz" qəze-

tinin yazdığına görə Əsgər Sovetlərinin içərisində azərbaycanlıların olmasının əsas səbəbi, onların əsgərliyə çağırılmaması ilə bağlı idi. Ona görə də əsgərlər içərisində azərbaycanlıları təmsil edən səlahiyyətli nümayəndə yox idi.

Bütün bunlara baxmayaraq, Azərbaycan Milli Şurası ordunun yaradılmasına xüsusi diqqət verməyə başla-

yırdı. Görkəmli Azərbaycan ziyalısı Y.V.Çəmənzəminli ordunun yaradılmasının vacibliyini önə çəkərək qeyd etdi ki, "qoşun düzəldin! Zərurət vaxtı ölkəmizi əmin-amanlığa çıxaran milli əsgər olacaq".

Bakıda, Yelizavetpolda və Azərbaycanın başqa bölgələrində yaradılan müsəlman milli hissələrinin özəyini və müsavatçıların silahlı istinadına buraya Petrograd ətrafından gətirilmiş "Tatar süvari polku" deyilən polk təşkil etdi. 1917-ci il noyabr ayının ortalarında müsavatçılar Bakıda praporşniklər də məktəbi açmışdır.

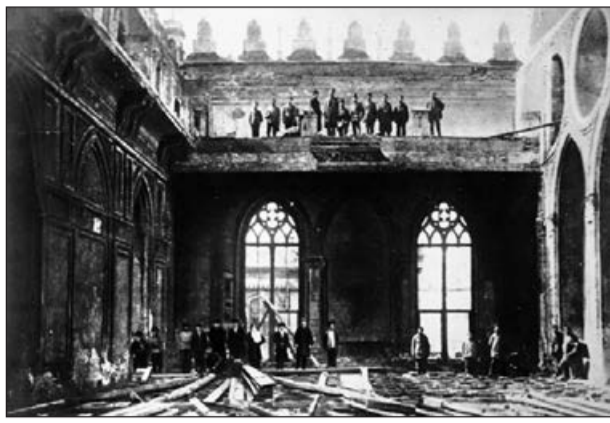
Azərbaycan Milli Şurasının təşkil etmək istədiyi ordunun qurulması işi ağır gedirdi. Onun qurulması üçün heç bir kömək yox idi. Qafqazda Rusiyanın hərbi əməliyyatı Türkiyəyə qarşı çevrilməsi və azərbaycanlıların da türklərlə tarixi, dini, etnik, dil birləşməsi müəyyən şübhələrinin yaranmasına şərait yaradırdı. Belə bir şəraitdə azərbaycanlılar üçün hərbi cəhətdən təşkilatlanma çox çətin idi.

Əgər əvvəllər, bolşeviklər onları süpürüb bir kənara atıb "tatar-erməni" qırğını və vətəndaş müharibəsindən uzaqlaşmağa çağırırdırsa, indi iki millət arasında toqquşmaların öz xeyirliyinə olduğunu aydın başa düşürdülər. Çünki potensial cəhətdən bolşeviklər üçün daha təhlükəli olan türk-müsəlmanlar Bakıda hərbi cəhətdən hələ zəif idilər, digər tərəfdən, hətta daşnakların qələbəsi də şəhərdə erməni azlığının daimi hakimiyyəti ilə nəticələnməzdi.

S.Şaumyanın rəhbərliyi etdiyi və üzvlərinin çoxu ermənilərdən ibarət olan Bakı Sovetinin hakimiyyətdə qalmasını "Daşnaksütyun" partiyası və Erməni Milli Şurası da arzulayırdı. Ermənilərin RFSFR XKS sədri V.I.Leninin onları müdafiə edən 1917-ci il dekabr dekretindən və bu dekretin yerinə yetirilməsini S.Şaumyanın tapşırmasından da xəbərləri vardı. Ermənilər "Müsavat" partiyasının güclənməsini və Bakıda milli hakimiyyəti Azərbaycan türklərinin əlinə keçməsinə də istəmədilər. "Vahid və bölünməz Rusiya" tərəfindən olan əsərlər də müsavatçıların qüvvələnməsindən qorxurdular.

1918-ci il mayın 16-da fəhlələr qarşısında çıxış edən S.Şaumyan bildirmişdi ki, müsavatçıların Bakını Muxtar Azərbaycanın paytaxtı elan etmək planı vardır. S.Şaumyanı qorxudan Azərbaycanın muxtariyyəti, Azərbaycan türklərinin müstəqil dövlət quracağı idi. O, heç cür razılaşa bilmirdi ki, Azərbaycan müstəqil olsun. Bakıda daşnaklarla belə əməkdaşlıq edən və bütün dünya millətlərinin qurtuluşundan bəhs edən bolşeviklər azərbaycanlıların muxtariyyətini burjuaziyanın muxtariyyəti hesab edirdi. Ermənilər müstəqilliyinə gəldikdə isə, S.Şaumyan canı dildən bu işin həyata keçməsinə çalışır və özü də həmin işə rəhbərlik edirdi.

Bakı və civarlarının bolşevikləşdirmə zənni edən S.Şaumyan erməniləri və rus əsgərlərini, xüsusilə, Xəzər hərbi dəniz donanması matroslarını türk-müsəlman əhaliyə qarşı təhrik etməyə başladı. S.Şaumyan yaxşı başa düşürdü ki, nə qədər ki, "Müsavat" partiyası və Müsəlman Milli Şurası mövcuddur, onların təhrikçiliyinə imkan yoxdur. Çünki Bakının türk-müsəlman əhalisindən demək olar ki, hamısı Müsavatı və Müsəlman Milli Şurasını müdafiə edirdi.

Həmin təşkilatların əhali arasında nüfuz günden-günə artdı.

Türk-müsəlmanların əsas hissəsini öz arxasına apararaq "Müsavat" partiyası Bakı Sovetini mümkün etmirdi ki, şəhərdə hakimiyyəti tamamilə öz əlinə alsın.

Əyaltlərdə də tam üstünlük "Müsavat" partiyasının və Müsəlman Milli Şurasının tərəfində idi. Ona görə də bolşeviklər başa düşürdülər ki, şəhərdə hakimiyyət uğrunda mübarizədə ilk növbədə "Müsavat"ın siyasi təsiri aradan qaldırılmalı və onların sosial daşnakları məhv ediləlməlidir.

Erməni əhalisinin bütün siniflərinin nümayəndələri bu müharibədə iştirak etməyi özlərinə "borc" bildirdi. Burada nəf əsnəyəçiləri, mühəndisler, həkimler, kontor işçiləri, bir sözlə, erməni əhalisinin bütün təbəqələri öz "vətəndaşlığı" borcunu icra edirdilər.

S.Şaumyanın Moskvalıdan hərbi kömək almaq üçün Stalinə məktub yazaraq xahiş etdi ki, Qafqaz qırımı ordusunu (oxu: erməni ordusunu - V.A.) təşkil etmək üçün təcili olaraq on milyon manat (rubl) ayrsınlar.

Şaumyanı Bakıda silahlı çevrilişə həyata keçirmək üçün bəhanə lazım idi. Bu fikri sovet tarixçiləri də təsdiqləmişdir. XX əsrin sovet tarixçilərinin S.Sef qeyd etdi ki, "bolşeviklər silahlı mübarizə aparmaq üçün yalnız bəhanə lazımdır".

Həqiqətən də hadisələrin sonrakı gedişi S.Şaumyan və onun ermənilərdən ibarət ətrafı şəhərin müsəlmanları yaşayan hissəsinə hücum etmək üçün yalnız bəhanə lazımdır oldu. 1918-ci ilin "Evelina" gəmisində Lənkərana getməyə hazırlaşan əsgərlərin tərki-silah edilməsi hadisəsi oldu. Belə ki, martın 29-da məşhur kapitalist Şəmsi Əsədullayev oğlu, zabıt Ə.Əsədullayevın komandanlığı altında "Dikaya diviziya" hissələri sovet hakimiyyəti orqanlarının icazəsi olmadan (əslində heç icazə də lazım deyildi - V.A.) Lənkərana yola düşməklə Bakı limanında "Evelina" paraxoduna mindilər.

Şəhərdə çoxsaylı erməni silahlı dəstələrinin olmasına göz yuman bolşeviklər martın 29-da gəmi ilə Lənkərana qayıtmaq üçün topaş müsəlman zabit və əsgərlərini Stepan Şaumyanın tapşırığı ilə tərki-silah etdilər. Bu tərki-silah təşkilatları çalışırdılar ki, azərbaycanlıları cavab hərəkətləri ilə tərki-silahə sövq etsin və onlara qarşı əsl müharibəyə başlamaq üçün bəhanə əldə etmiş olsunlar.

Arxiv sənədində göstərilir ki, müsavatçılar alınmış silahların qaytarılması haqqında inqilabi komitəyə ultimatum verdilər və bu məqsədlə öz nümayəndə heyətlərini göndərdilər. Həmin gün Hərbi İnqilab Komitəsinin S.Şaumyanın, eləcə də "Müsavat" partiyası nümayəndəsi M.Ə.Resulzadənin iştirakı ilə keçirilmiş təcili müşavirədə alınmış silahların "Hümmət" təşkilatı vasitəsilə qaytarılması qərar alındı. Bolşeviklərin rəhbərlik etdiyi bir olanda Caparizdə də bu tələbin yerinə yetirilməsinə söz verdi, lakin bu zaman küçədə atışma başladı.

S.Şaumyanın qabaqcıdan hazırladığı xəyribat baş tutdu və bu, "vətəndaş" müharibəsinin (əslində "vətəndaş müharibəsi" ifadəsi bolşevik liderləri, sonradan sovet tarixçiləri tərəfindən ortaya atılmışdır. Onlar bunları mart hadisəsi zamanı Bakıda türk-müsəlman əhaliyə qarşı törətdikləri kütləvi qırğınları ört-basdır etməkdən başqa bir şey deyildir - A.V.) başlanmasını üçün işğal oldu.

Sovet tarixçisi Sef yazırdı ki, kimin birinci atəş açması əhəmiyyət kəsb etmirdi. Əsas odur ki, 1918-ci il martın 30-da axşam saat 6-da Bakı əsərsiz döyüş meydanına çevrilməmişdi.

Bakı Soveti şəhərin bütün əhalisinə ünvanladığı müraciətində özlərinin bəd niyyətlərini gizlətmək üçün yalandan beynəlmillətçilikdən dem vuraraq, yüzlərlə fəhle müsəlmanları silahlandırılmasını bildirdilər. Halbuki Bakı Sovetinin hərbi-inqilabi komitəsinə rəhbərlik edən Korqanovun yaratdığı "inqilabi" orduya bir nəfər də olsun türk-müsəlman qəbul edilmirdi. Ermənilər isə yeni yaradılan orduya cəlb edilərək ciddi silahlandırıldı. Bu faktı erməni müəlliflərinin özləri də etiraf etmişdi. Suren Şaumyan yazırdı ki, Bakı Soveti ordusunu yalnız adı sovetlərin siyahısındadır, əslində həmin ordu Erməni Milli Şurasına tabe idi.

Bakıda türk-müsəlman əhali erməni-rus bolşevik silahlı dəstələrinin aktiv fəaliyyətini duyduqdan, özünü müdafiə tədbirləri görməliyi və silaha əl atmağa məcbur idilər. Lakin türk-müsəlmanların hərbi təşkilatı və sursatı kifayət qədər deyildi, hətta demək olar ki, yox dərəcəsində idi. Belə olan halda, təbii ki, mübarizədə müsəlmanların qalib gəlməsi mümkün deyildi.

Rusların Xəzər dənizində olan hərbi donanması ermənilərin fitvasına uyaraq şəhərin müsəlmanların sıx yığılma yerləri ilə tərki-silahə sövq etməyə başladı. Bu atəş nəticəsində müsəlmanların əsas ibadət yeri sayılan "Tə-

zə pir" məscidinin minarələri ağır zədələnmişdi. Mənbənin verdiyi məlumata görə, rus matrosları müsəlmanlara qarşı çıxış etməkdən imtina etdilər. Ermənilər onları aldadda qoruyub saxladılar ki, müsəlmanlar rusları, ümumiyyətlə, bütün xristianların hamısını döğrayıblar. Lakin matroslara əyind olanda ki, müsəlmanlar ruslara nekin toxunmayıblar, əksinə onları müdafiə ediblər və yedizdiriblər, yalnız bundan sonra toplardan atəşi dayandırdılar. Bütün bunlara baxmayaraq, bu top atəşləri nəticəsində şəhərin tikililərinə və əhalisinə böyük ziyan dəymişdir. İş o yerə çatmışdır ki, hətta müsəlmanların bolşevik olması da onları xilas etmirdi.

Nərimanov yeni yaranmaqda olan sovet hakimiyyətinin ilk acı zərbəsinə məhz Bakıda, 1918-ci il mart qırğını zamanı almışdır. Belə ki, mart hadisələri zamanı Şaumyanın rəhbərlik etdiyi sovet hakimiyyətinin "müdafiəçiləri" olan erməni silahlı dəstələri az qala Nərimanovu və onun əli üzvlərini qətlə yetirmişdilər. N.Nərimanov nekin silahlı toqquşmanın qarşısını almaq imkanına malik idi, əksinə, onun özü ölümlə üz-üzə qalmışdır. İş o yerə çatmışdır ki, hətta müsəlmanların bolşevik olması da onları xilas etmirdi.

Daşnaklar deyirdi: "Biz heç bir bolşevik tanıyırdıq, sən müsəlman-sansa, bu kifayətdir". Onlar kimi istəyirdilər, onu da öldürürdülər, kimi istəyirdilər, qarət edir, soyundurur, evini soyub-talayırdılar. Müsəlmanlara qarşı belə vəhşilik dünyanın heç bir yerində indiyə kimi görünməyib.

Şəhərdə Bakı Sovetinin erməni-rus bolşevik qüvvələri azərbaycanlılara qarşı qanlı qırğınları zamanı icraiyyə və şəxsi binalara da çox böyük ziyan dəymişdir. Belə ki, "Açıq söz" və "Kaspi" qəzetlərinin redaksiyaları yandırılmış, Bakıda ən iri məscid bəzənmişdi.

Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının sənədləri içərisində ictimai və şəxsi binaların ermənilər tərəfindən dağıdılması ilə bağlı çoxsaylı sənədlər vardı. Belə sənədlərdən biri, 1918-ci il noyabrın 22-də komissiya üzvləri Məmməd xan Təkinski ilə A.E.Kluqerin tərəfindən iştirak etmiş şəxslərin xatirələrində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Xatirələr, əsasən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Siyasi Sənədlər Arxivinin 5, 153, 265, 268, 276, 303, 456-cı fondlarında öz əksini tapmışdır. Bu xatirələr tədqiqat xarakterli olmayıb, sadəcə 1917-1918-ci illərdə inqilabi hadisələrdə iştirak etmiş insanların yaddaşlarında qalan məlumatlardır.

Bir çox bolşevik nümayəndələri öz xatirələrində ermənilərin türk-müsəlman əhaliyə qarşı törətdikləri kütləvi qətləmləri sübüt edən materiallar içərisində 1917-1918-ci illərin siyasi hadisələrində bolşeviklər tərəfindən iştirak etmiş şəxslərin xatirələrində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Xatirələr, əsasən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Siyasi Sənədlər Arxivinin 5, 153, 265, 268, 276, 303, 456-cı fondlarında öz əksini tapmışdır. Bu xatirələr tədqiqat xarakterli olmayıb, sadəcə 1917-1918-ci illərdə inqilabi hadisələrdə iştirak etmiş insanların yaddaşlarında qalan məlumatlardır.

1917-ci ildən bolşevik partiyasının üzvü olmuş Blyumin "Bakıda fevral çevrilişi. 1917-ci il" adlı xatirəsində yazırdı ki, 18-ci ilin mart hadisələrində bizim silahlı qüvvələrimiz olmadığımızdan daşnak dəstələrindən istifadə etdik. Lakin daşnak dəstələri öz alçaq işlərini həyata keçirdilər. Vətəndaş müharibəsi əvəzinə milli qırğın törətdilər, 20.000-nə qədər müsəlmanları qətlə yetirdilər.

O, "müsəlman əhalisinin bolşeviklərə quldur, soyğunçu kimi baxdıqlarını" da qeyd etmişdir.

1918-ci ilin mart hadisələri zamanı bolşevik drujinalarının sırasında türk-müsəlmanlara qarşı döyüşən A.Baranov xatirəsində "... qalaya hücum edən döyüşçülərin rəhbəri Anastas İvanoviç Mikoyan olduğunu, onun əyağından yaralandığını, ... Çəmbərkənd ətrafında daşnak hərbi hissələrinin bütün müsəlmanları qətlə yetirdiyini qeyd etmişdir".

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin qərarı ilə 1918-ci il iyulun 15-də yaradılmış Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının topladığı sənədlərdə, yalnız Bakıda 12 mindən çox türk-müsəlman əhalisinin qətlə yetirildiyi qeyd olunmuşdur.

Hümmətçilər də uzun müddət öz məqalə və çıxışlarında, müraciətlərində mart hadisələrini milli qırğın kimi səciyələndirmişdilər. Hətta, bolşevik mövqeyindən çıxış edən "Hümmət" partiyası mart qırğınlarına laqəy qatıla bilməmişdi. Partiyanın məlumat orqanı olan "Hümmət" qəzeti mart hadisələri ilə bağlı öz səhifəsində məktub dərc etdirmişdi. Məktubda deyilirdi ki, əvvəl siyasi xarakter daşıyan mübarizə sonradan milli xarakter aldı. Biz

T.Svyatopovski yazır ki, əksinə, bu qırğınlardan razı qalan və "döyüşün nəticələri bizim üçün əlverişli" - deyən Şaumyan aprelin 13-də "qələbəni" Xalq Komissarları Sovetinə sevinc ilə məlumat vermişdi.

S.Şaumyanın 1918-ci il aprelin 13-də RFSFR Xalq Komissarları Sovetinə göndərdiyi məktubunda qeyd edilirdi ki, martın 30-31-də və aprelin 1-də Bakı şəhərində baş vermiş vuruşmada bizim tərəfdən sovet qırımı qvardiyası, təşkil etdiyimiz beynəlmillət qırımı ordu, qırımı donanma və erməni milli hissələri vuruşurdular. Daha sonra o yazırdı ki, həm yerli Sovet, həm də buraya gəlmiş Qafqaz ordusunun qüvvələrini, hərbi-inqilab komitəsinin səylərini birləşdirərək 6000 nəfər yaxşı silahlı qüvvə təşkil edə bildik. "Daşnaksütyun"un da 3-4 min nəfərlik milli hissələri var idi, onlar da bizim ixtiyarımızda idi. Milli hissələrin iştirakı vətəndaş müharibəsinə qismən milli qırğın xarakterini vermişdi, lakin buna yox verməmək mümkün deyildi. Biz bilərəkdən buna yox verirdik. Müsəlman yoxsulları böyük zərər görmüşlər.

S.Şaumyanın özü günahsız azərbaycanlıların öldürülməsini etiraf etsə də, yene də qırğın sinfi dən geydirməyə çalışaraq öz qanlı əməllərinə haqq qazandırmışdı. 1918-ci ilin may ayında S.Şaumyan yazırdı: "Düzdür, Bakıda yoxsul müsəlmanlardan ölənlər vardı, lakin onlar bay və xanlar tərəfindən aldatma yolu ilə Sovet hakimiyyətinə, fəhlələrə qarşı qaldırılmış qara kütlələr idilər".

S.Şaumyan Bakıda erməni-rus bolşevik, menşevik, eser və kadet silahlı dəstələri tərəfindən qəddarlıqla qətlə yetirilən 12 mindən çox azərbaycanlı qara kütlə adlandırır və bunlarla da özlərinin cinayətkar əməllərini ört-basdır etmək istəyirdi. Lakin cinayəti gizlətmək mümkün deyildi, çünki minlərlə cəns insanın qanı tökülmüşdü və şahidləri vardı.

1918-ci il aprelin 2-də Cənubi Qafqaz Seyminin yığıncağında Bakıda çevriliş haqqında məsələ müzakirə olunsun da, buradakı erməni və gürcü nümayəndələri həmin qırğının əsl mahiyyətini gizlətməyə çalışmışdılar. Belə ki, yığıncaqda çıxış edən gürcü menşeviki, Seymin daxili işlər naziri İsidora Ramişvili bildirmişdi ki, bolşeviklərin Bakıda hakimiyyəti ələ keçirmələri bütün Cənubi Qafqazda hakimiyyəti ələ keçirmək üçün Tiflis üzərinə hücumun genişləndirilməsinə başlanğıcı hesab etmək olar. Lakin o, Bakıda Şaumyanın başçılığı etdiyi Bakı Sovetinin erməni silahlı dəstələri dinc azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qırğınların bir kəlmə də daşınmamışdır. Yığıncaqda yalnız azərbaycanlı nümayəndələrinin məsələni kəskin qoymaları Cənubi Qafqaz Seyminin bolşeviklərə qarşı ciddi addımlar atmasına səbəb olmuşdu. Burada sosialist müsəlman blokunun nümayəndəsi A.Səfikürdski də, bolşevik-erməni silahlı qüvvələrinin qanlı əməllərinə son qoymaq üçün Cənubi Qafqaz Seyminin ciddi tədbirlər görülməsini tələb etmişdi. O, öz çıxışında bildirmişdi ki, əgər Zaqafqaziyyə hökuməti mövcuddursa, onda biz tələb edirik ki, bu tədbirlər qəbul olunsun.

Müsəlman sosialist blokunun sədri Z.Q.Məmmədovun Bakıda azərbaycanlılara qarşı qanunsuzluqların aradan qaldırılması və vəhşiliklərin qarşısını alınması üçün təcili tədbirlərin görülməsini, M.Ə.Resulzadə isə Azərbaycana yardım edilmədiyini təqdirde Seymi boykotla qorxutmuşdu.

Seymin hesabat yazısında göstərilirdi ki, Bakı şəhərində bolşeviklərin müsəlmanlara qarşı silahlı çıxışından sonra dinc müsəlman əhalisinə qarşı misli görünməmiş cinayətlər törədilmişdir. Zaqafqaziyyə Seymi bolşevik çıxışlarını ləğv etmək üçün Zaqafqaziyyə hökumətinə lazımı göstərişlər verməyi qərara almışdı.

Lakin bütün bunlar azərbaycanlılara qarşı ermənilər tərəfindən törədilən qırğınların qarşısını alınmasında yetəri olmamışdır.

Bələklikə, ermənilər bolşevik-sovet hakimiyyətinin himayəsindən istifadə edərək 1918-ci ilin mart ayında minlərlə dinc azərbaycanlı qətlə yetirmiş, evlərini qarət edib yandırmış, mədəniyyət abidələrini vəhşicəsinə dağıtmış və öz ata-baba torpaqlarından didərgin salmışdır.

Hazırda Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan torpaqlarının 20 faizini işğal etməsi, bir milyon qaçqın acınacaqlı vəziyyətdə yaşamaları və bütün bu hadisələrdə ABŞ və Qərbdövlətlərinin göz yummaları, yaxud xristian təəssübkeşliyi ilə ermənilərə yardım edilməsi bir daha onu göstərir ki, dünyada xristian həmrəyliyi hələ də qalmaqda və Ermənistan Respublikası haqsız olaraq müdafiə olunmaqdadır. Azərbaycan xalqı bu tarixi dərsərdən nəticə çıxartmalı, dostunu-düşməni tanımalı və şərait yeti-şən kimi işğal olunmuş ərazilərini azad etməlidir.

Vaqif ABIŞOV,
AMEA A.A.Bakixanov adına
Tarix İnstitutunun elmi işçisi,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent

31 MART AZƏRBAYCANLILARIN SOYQIRIMI GÜNÜDÜR

Tarixdə artıq bir dəfə Azərbaycanın əzəli torpaqlarında erməni dövləti yaradılmışdır, o da bugünkü Ermənistandır. O torpaqlar bizim doğma, ata-baba torpaqlarımızdır. İrəvan xanlığı, Zəngəzur mahalı - bütün o adlar Azərbaycan toponimləridir. Hətta indi ermənilər özləri də etiraf edirlər ki, 20-ci əsrin əvvəllərində İrəvan şəhərinin əhalisinin əksəriyyəti azərbaycanlılar idi. Bunu təsdiq edən sənədlər var, şəkillər var, rəsm əsərləri var. Artıq bir dəfə Azərbaycan torpağında erməni dövləti yaradıldı, özü də Azərbaycanın ovaxtiki rəhbərliyinin icazəsi ilə.

İlham ƏLİYEV

İrəvan şəhərinin təkcə zəngin tarixi-memariq abidələrinin mövcudluğu ilə deyil, həmçinin elm və mədəniyyət mərkəzi kimi də Azərbaycan şəhərləri arasında özünəməxsus yeri vardır. Lakin 1918-1920-ci illərdə İrəvan şəhərində ermənilər tərəfindən azərbaycanlı əhaliyə qarşı soyqırımı, onlara məxsus maddi-mədəniyyət abidələrinə qarşı isə vandallizm aktlarına həyata keçirilmiş, bundan sonra şəhərin simasının sürətlə erməniləşdirilməsi prosesi başlamışdır.

XIX əsrin əvvəllərində qədar yalnız azərbaycanlıların yaşadığı bu şəhərdə XX əsrin əvvəllərində təqribən 29 min əhalinin yarısını azərbaycanlılar təşkil edirdi. XXI əsrin əvvəllərində isə İrəvan şəhəri monoetnik erməni şəhərinə çevrilmişdir. Ermənilər bu gün İrəvanı dünyaya qədim erməni şəhəri kimi təqdim etsələr də, bu şəhərdə yaşı 200 ildən artıq olan yeganə tarixi-memariq abidəsi Göy məsciddir. Hansı ki, onu da fars məscidi kimi təqdim edirlər.

İrəvan quberniyasında, o cümlədən də İrəvan şəhərində azərbaycanlılara qarşı kütləvi qırğınlar ilk dəfə 1905-1906-cı illərdə baş vermişdir. Həmin dövrdə ermənilər təkcə İrəvan şəhərində 4 dəfə qırğınlar törətmişdilər.

Erməni silahlı dəstələrinin törətdikləri növbəti qırğınlar 1917-ci ilin sonu, 1918-ci ilin əvvəllərini əhatə etmişdir. 1917-ci ilin noyabrında Erməni Milli Şurası Qafqaz cəbhəsi komandanlığından erməni korpusunun yaradılmasına xüsusi icazə almışdı. Qafqaz diviziyasının sabiq komandanı Tovmas Nazarbekyanın komandanlığında erməni korpusu formalaşdırılmışdı. Korpusun komissarı Dro (Drastamat Kanayan) təyin edilmişdi. Erməni korpusu üç diviziyadan ibarət idi. Birinci diviziyaya general Mixail Arevov, ikinci diviziyaya əslən udin olan polkovnik Movses Sillkov, Türkiyə ermənilərindən təşkil edilmiş üçüncü diviziyaya isə general Andranik Ozanyan komandanlıq edirdi.

1917-ci ilin dekabrında Tiflisdə erməni korpusunun tamamlanması və hərbi səfərbərlik həyata keçirilməsi haqqında qərar qəbul edilmişdi. Bu vəzifələrin icrası üçün İrəvan Erməni Milli Şurasının sədri Aram paşaya (Aram Manukyan) xüsusi səlahiyyət verilmişdi. Dekabrın 18-də Aram və Dro İrəvan şəhərinə gəlmiş və ayın 24-dən etibarən hərbi çağırış həyata keçirilmişdi.

Yeni formalaşdırılan erməni silahlı dəstələri Türkiyədən qaçıb gələn erməni qaçqınlarını məskunlaşdırmaq üçün ilk növbədə İrəvan ətrafında əlverişli ərazilərdə yerləşən azərbaycanlı kəndlərinə hücumlar edirdilər. Azərbaycanlı əhali isə ciddi şəkildə erməni silahlı dəstələrinə müqavimət göstərirdi.

İrəvan quberniyasında erməni vəhşiliklərinin qarşısını almaq məqsədilə İrəvan Müsəlman Milli Şurası ciddi fəaliyyət göstərirdi. Milli Şuranın sədri Əli xan Makinski, katibi isə Cabbar Məmmədzadə idi. Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətinin İrəvan şəhərində şöbəsi yaradılmışdı.

♦ ♦ ♦

5-8 fevral 1918-ci il tarixdə İrəvan şəhər dumasının binasında erməni-müsəlman qurultayı keçirilmişdi. Qurultaya rusların və kürdlərin təmsilçiləri də dəvət edilmişdilər. Ümumiyyətlə, qurultayın 7 iclası olmuşdu. Qurultayın sonunda Millətlərarası Sura yaradılmış, həmin suraya anarxiyaya son qoyması üçün erməni-tatar (türk) hərbi hissəsinin formalaşdırılması vəzifəsi həvalə edilmişdi. Fevralın 9-da Millətlərarası Şuranın ilk iclası keçirilmiş, erməni-tatar (türk) hərbi birliklərinin formalaşdırılması üçün hərbiçilərdən ibarət komissiya yaradılmışdır.

Fevralın 12-də Cənubi Qafqaz Komissarlığından Məmməd Yusif Cəfərov, Xaçatur Karçiqyan və Şalva Alekseyev-Mesxievlin iştirakı ilə nümayəndə heyəti İrəvana gəlmiş, Millətlərarası Şuranın bir neçə iclaslarında iştirak etmişdi. Müsəlman təmsilçilər ərzaqla təminat məsələsində ciddi problemlər yaradıldığını bildirmişdilər. Həmin iclasda İrəvan quberniyasının ərzaq komitəsinin sədri Zülfiqar xan Makinskiyə müəyyən səlahiyyətlər verilmişdi.

İrəvanda ermənilər arasında səfərbərlik həyata keçirildikdən

sonra onlara silahlar paylanmışdı. İrəvan müsəlmanlarının nümayəndəsi Xəlil bəy Qasımbəyov quberniya komissarına müraciət edərək bildirmişdi ki, ətraf kəndlərdən çoxlu müsəlmanlar gələrək onlara da silah verilməsini tələb edirlər. Lakin onların bu tələbi yerinə yetirilməmişdi.

İrəvan quberniyasının komissarı S.Torosyan Cənubi Qafqaz Komissarlığına göndərdiyi teleqramda yazırdı ki, fevralın 20-də gümüşü

norta İrəvan şəhərində başlayan atışma çoxsaylı ölüm və yaralanma ilə nəticələnərək axşam saat 7-dək davam etmişdir. S.Torosyan qırğınların İrəvan şəhərində azərbaycanlı əhaliyə qarşı etnik təmizləmə həyata keçirilməsinin əsl səbəbini ört-basdır edərək yazırdı ki, guya qırğınlara səbəb kimi üç versiya irəliləndirilir: Birinci versiyaya görə, guya şəhərin türklər yaşıyan hissəsində iki türk arasında dalaşma olmuş, bir türk digərini öldürmüş və bu da iğtişaşların başlanması üçün qığılcım olmuşdur. Digər versiyaya görə, atışma silahlı türklərlə dəmiryol vağzalında keşik çəkən erməni dəstəsi arasında baş verən toqquşmadan sonra başlamışdır. Üçüncü versiyaya görə isə guya iğtişaşlar bazarada türk satıcı ilə erməni alıcı arasında baş verən toqquşmadan sonra bütün şəhərə yayılmışdır. Göründüyü kimi, S.Torosyan hər üç halda İrəvan şəhərində qırğınların başlanmasında təqsiri qəsdən türklərin üzərinə atmağa çalışmışdır.

Qırğınların ertəsi günü hələ də ara-sıra atışmaların davam etdiyi vaxtda İrəvan quberniyası qoşunlarının komandanı polkovnik Pirumyan şəhər rəhbərliyinin, din xadimlərinin, erməni, müsəlman və rus milli şuralarının təmsilçilərinin iştirakı ilə müsavirə keçirmişdi. Müsavirədə şəhərdə hərbi vəziyyətin elan edilməsi, hərbiçilər və mülki şəxslər üçün ayrı-ayrılıqda hərbi-inqilabi məhkəmələr yaradılması qərarı alınmışdı. Mülki hərbi-inqilabi məhkəmənin tərkibi 7 nəfərdən - üç erməni, üç müsəlman və bir nəfər rus millətindən nümayəndələrindən ibarət təşkil edilmişdi.

İrəvan quberniyasında baş verən hadisələri aydınlaşdırmaq üçün Tiflisdən gələn nümayəndə heyəti gər qayıtdıqdan sonra Cənubi Qafqaz Seyminin martın 2-də keçirilən iclasında məruzə etmişdi. Nümayəndə heyətinin başçısı Georqadze öz məruzəsində konkret faktlar gətirərək İrəvan quberniyasında yalnız türk kəndlərinin dağıldığını qeyd etmişdi. Həmin iclasda müsəlman nümayəndələr İrəvan quberniyasında milli ədavətin və millətçiliyin qızışmasında "Daşnaksütyun" partiyasını itiham etmişdilər.

♦ ♦ ♦

1918-ci il martın sonlarında Sarıqışın türk qoşunları tərəfindən azad edilmiş xəbərinin yayılmasından sonra İrəvan şəhərində ermənilər mitinqlər keçirmişdilər. Aram paşa şəhəri və quberniyanın vahid diktatoru elan edilmişdi. Azərbaycan Respublikası Dövlət Arxivində saxlanılan sənəddə qeyd edilir ki, erməni silahlı dəstələri 1918-ci ilin mart ayında təkcə İrəvan quberniyasının İrəvan qəzasında 32, Ecmədzin qəzasında 84, Novo-Beyazid qəzasında 7 və Sürməli qəzasında 75 kəndi - üst-üstə 198 kəndi darımağın etmiş, həmin qəzalarda təqribən 135 min nəfər soydaşımızı soyqırımına və deportasiyaya məruz qoymuşdur.

Azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə siyasəti həyata keçirən ermənilərin məqsədi İrəvan quberniyası ərazisində "türksüz Ermənistan" dövləti yaratmaqdan ibarət idi.

1918-ci il mayın 26-da Cənubi Qafqaz Seymi özünü buraxmış və Gürcüstan müstəqilliyini elan et-

mişdi. Müsəlman Milli Şurasının mayın 27-də keçirilən iclasında Nəsim bəy Yusifbəyov bildirmişdi ki, Batum konfransında təmsil olunan Türkiyə nümayəndə heyətinin qənaətinə görə, Cənubi Qafqaz müstəqilliyini qoruyulmalıdır, onun birliliyini və həmrəyliyini mühafizə etmək üçün ermənilərə bir qədər torpaq güzəşt olunmalıdır.

1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan və Ermənistanın müstəqilliyi elan edilir. Mayın 29-da Müsəlman Milli Şurasının iclasında İrəvanın siyasi mərkəz kimi Ermənistanla güzəşt edilməsi haqqında qərar qəbul olunur. Milli Şuranın İrəvandan olan üzvləri bu güzəştə dərhal öz etirazını bildirirlər. Lakin qərar Milli Şuranın 28 üzdən 16-sının razılığı, üç nəfərin bitərəf qalması və bir nəfərin etiraz səsi ilə qəbul edilir. Milli Şuranın iyunun 1-də keçirilən iclasında Şuranın İrəvandan olan üzvləri Mir Hidayət Seyidov, Bağır Rzayev və Nəriman bəy Nərimanbəyov İrəvanın Ermənistanla güzəşt edilməsi haqqında qərara yazılı şəkildə etirazlarını bil-

Ermənistanın iddiasının tərəflər arasında əldə olunmuş razılığın pozulması demək olduğunu, Azərbaycanın tərəfinin də İrəvan şəhərinə, İrəvan quberniyasına Ecmədzin, Novo-Beyazid və İrəvan qəzalarının bir hissəsinə ərazi iddiası hüququnu özümdə saxladığını bildirmişdi.

Birinci Dünya müharibəsinin sonunda, 1918-ci il oktyabrın 30-da imzalanan Mudros səzişinə əsasən türk qoşunlarının Cənubi Qafqazdan geri çəkilməsindən sonra ermənilərin İrəvan quberniyası ərazisində azərbaycanlılara qarşı kütləvi qəret-qırğınlarının ikinci mərhələsi başlanmışdır.

Azərbaycanın İrəvanda diplomatik nümayəndəliyi fəaliyyətə başlayanaqəd İrəvan quberniyası ərazisində ermənilərin törətdikləri vəhşiliklər barədə beynəlxalq təşkilatlar, Azərbaycan mətbuatı və rəsmi dairələrinin İrəvan Müsəlman Milli Şurası, İrəvan Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyəti və İrəvan Quberniyası Həmyeriləri Təşkilatı məlumatlandırıldı.

qədar müsəlmanları məhv edərək bütün qəzalardan onları təmizləsənlər ki, Paris konfransında həmin ərazilərin ermənilərə məxsusluğu nə sübüt edə bilsinlər.

Azərbaycan hökuməti 1919-cu il yanvarın sonlarında Məhəmməd xan Təkinskini Ermənistanla diplomatik nümayəndə təyin etmişdir.

♦ ♦ ♦

Müttəfiq dövlətlərin Cənubi Qafqazdakı qoşunlarının komandanı general A. Tomsonun erməni-pərəst mövqeyi onları yeni-yeni əraziləri ələ keçirməyə istəhləndirirdi. M. Təkinski İrəvanda ingilis hərbi nümayəndəliyinin açıq-aşkar erməni-pərəst mövqə tutduğunu yazırdı.

Məhəmməd xan Təkinski Ermənistan hökumətinin daxili işlərində müdaxilə bəhanəsilə "persona non grata" - yeni "arzuolunmaz şəxs" kimi İrəvandan qovulmuşdu.

M. Təkinskidən sonra görkəmli Azərbaycan yazıçısı və siyasi xadimi Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev 1919-cu il avqustun 24-də Azər-

seriyyəti müsəlmanlara məxsus idi... Türk qoşunları İrəvana yaxınlaşdığı zaman şəhərin müsəlman əhalisi nədənsə qorxaraq şəhəri tərk etmişdi. Onların malına, mülkünə Türkiyədən olan erməni qaçqınları sahib çıxmışdılar. Ermənistan hakimiyyətinin qəbul edən müsəlmanlar şəhərə geri qayıdarkən yollarda erməni silahlıları tərəfindən tamamilə qəret edilmişdilər... Varlı bağlara, gözəl evlərə malik müsəlmanları erməni qaçqınları öz evlərinə buraxmadıqlarından qışdan bu yana məscidlərdə sığınacaq tapmışlar... Ermənistan hökuməti minlərlə qəret edilmiş, ac-yalavac, xəstə müsəlmanları açıq havada yaşamağa məcbur edirdi...

Müsəlmanların keçirdiyi işğın-cələri təsvir etmək çətindir. Çoxları buna dözmür və dəli olurlar... Müsəlmanların mülkərinin zəbt edən ermənilər, onlardan külli miqdarda vəsait aldıqdan sonra evlərini qaytarır və müsəlmanlar bundan sonra sığınacağı məscidlərdən evlərinə qayıda bilirlər.

vilayətdən gələn qaçqınların söylədiklərinə əsasən tərtib edilən protokolda qeyd olunurdu ki, Arax və Tarasum çaylarının digər sahilində, Uluxanlı stansiyasından 17 verst məsafədə, daha təhlükəsiz yerdə mal-mülkə talan edilmiş və tamamilə yandırılmış 50 min qaçqın toplaşmışdır. Bundan əlavə, Azərbaycanın İrəvanda nümayəndəliyinin sərəncamında 14 nəfər bağlara, gözəl evlərə malik müsəlmanları erməni qaçqınları öz evlərinə buraxmadıqlarından qışdan bu yana məscidlərdə sığınacaq tapmışlar... Ermənistan hökuməti minlərlə qəret edilmiş, ac-yalavac, xəstə müsəlmanları açıq havada yaşamağa məcbur edirdi...

Müsəlmanların keçirdiyi işğın-cələri təsvir etmək çətindir. Çoxları buna dözmür və dəli olurlar... Müsəlmanların mülkərinin zəbt edən ermənilər, onlardan külli miqdarda vəsait aldıqdan sonra evlərini qaytarır və müsəlmanlar bundan sonra sığınacağı məscidlərdən evlərinə qayıda bilirlər.

Azərbaycan Parlamentinin 5 yanvar 1920-ci ildə keçirilən iclasında qaçqınların məsələsi müzakirə edilmiş, Ermənistanın 300 min qaçqın gəldiyi qeyd olunmuşdur. Azərbaycanın Ermənistandakı diplomatik nümayəndəliyindən Mir Mahmud Mirəbəyev 25 yanvar 1920-ci ildə Azərbaycan XİN-ə göndərdiyi məxfi məktubunda müsəlmanların vəziyyəti daha ağırdır: müsəlman mağazaları yoxdur, evlər dağıdılıb, təhlükəsiz yaşayış üçün heç bir zamanat yoxdur".

♦ ♦ ♦

1920-ci ilin apreldə Azərbaycanla Böşeviklərin hakimiyyəti ələ almasından sonra yaranmış fürsətdən istifadə edən daşnak hökumətinin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qırğınlar yeni mərhələyə qədəm qoyaraq daha kütləvi və kəskin xarakter almışdı.

1919-cu ildə 29 min əhalisi olan İrəvan şəhərində 14 min nəfər, Ecmədzin qəzasında isə 6 ay ərzində 4 min nəfər aclıqdan halak olmuşdu. Təbii ki, aclıqdan halak olanların mütləq əksəriyyəti azərbaycanlı olmuşdular. Çünki həmin dövrdə azərbaycanlı evlərdən bayıra çıxma bilmədiklərdən ölümə məhkum edilmişdilər. Halbuki həmin dövrdə Ermənistanla doktor Yarrowun sədrliyi ilə Amerikanın Yardım Komitəsi fəaliyyət göstərirdi.

İrəvan şəhərində azərbaycanlıların bir qisminin erməni qırğınlarından canlarını salamat qurtarmalarının başlıca səbəbləri onların kompakt şəkildə (şəhərin Dəmirbulaq, Təpəbaşı, Qala şəhər və Köhnə şəhər hissələrində) məskun olmaları, Azərbaycanın diplomatik nümayəndəliyinin, Azərbaycan Himayəçilik Nazirliyinin, Bakı Müsəlman Xeyriyyə Cəmiyyətinin İrəvan şəhərində fəaliyyət göstərən nümayəndələrinin mümkün qədər nəzarətləri olmuşdu. Yerlərdə isə belə nəzarət olmadıqdan erməni silahlı dəstələri azərbaycanlılara qarşı qətl və qəretləri istədikləri şəkildə həyata keçirirdilər.

Ümumiyyətlə, 1905-1920-ci illərdə təkcə indiki Ermənistan ərazisində 500-dən artıq azərbaycanlı kəndləri dağıdılmış, onların böyük əksəriyyəti erməni yayışçı məntəqəsinə çevrilmişdir.

1916-cı ildə İrəvan quberniyasında 373582 nəfər azərbaycanlı nümayəndə təyin edilmişdi. O da sələflərinin aqibəti ilə üzleşərək İrəvanı gəzicə tərk etməli olmuşdu.

1919-cu il mayın 28-də Ermənistan Parlamenti Türkiyənin 6 vilayətinin Ermənistanla ilhaq ediləcəklərini "Birləşmiş və müstəqil Ermənistan" dövlətinin qurulması haqqında akt qəbul etmişdir. "Birləşmiş Ermənistan" Ermənistan hökumətinin Azərbaycanca və Gürcüstanca qarşı iddia etdiyi ərazilər də daxil edilmişdi.

11 iyun 1919-cu ildə Azərbaycan xarici işlər nazirinin müavini A.Ziyadxanov Ermənistanla diplomatik nümayəndə M.Tekinskiyə göndərdiyi məktubda Fövqəladə Parlament Komissiyasının yaradılacağı və həmin komissiyaya İrəvan quberniyasında ermənilərin törətdikləri qırğınlar barədə məlumat toplamağın tapşırılacağı bildirilmişdir. Bu məqsəddə parlamentin 10 milyon vəsait ayırmaq istədiyi də teleqramda qeyd olunmuşdu.

Azərbaycan hökuməti İrəvan şəhərində və quberniya ərazisində azərbaycanlılara qarşı qırğınların dayandırılması üçün intensiv surətdə Ermənistanın müttəfiq qüvvələrinə əl əlaqə saxlayırdı. Lakin Ermənistan hökuməti diplomatik yazışmalarla baş qataraq soyqırım siyasətini davam etdirirdi. Arxiv sənədləri sübut edir ki, ermənilər birca gün də olsun İrəvan quberniyasında azərbaycanlılara qarşı qətl və qəret hərəkatlarını dayandırmamışlar.

"Azərbaycan" (rusca) qəzeti 29 iyun-1 iyul 1919-cu ildə dərc edilmiş "Ermənistanla müsəlmanların vəziyyəti" məqaləsində İrəvan şəhərinin azərbaycanlı əhalisinin siyahıya alındığı yazırdı: "Ermənistan Respublikasında müsəlmanların vəziyyəti faciəvidir. İrəvanda gözəl evlərin və bağların böyük ək-

Nazim MUSTAFA, tarix elmləri üzrə fəlsəfə doktoru, Prezident Kitabxanasının şöbə müdiri

dürsələr də nəticəsi olmur. Yalnız İrəvan quberniyasında alınan həyəcənli xəbərləri yerində öyrənmək üçün nümayəndə heyəti göndərilmək qərarı alınır.

1918-ci il iyunun 4-də Osmanlı dövləti ilə Ermənistan arasında Batumda sülh və dostluq haqqında imzalanan müqaviləyə əsasən, Ermənistan Respublikasının ərazisi təqribən 9 min kvadrat kilometr, əhalisi isə 321 min nəfər (o cümlədən 230 min erməni, 80 min müsəlman, 5 min yezidi kürdləri, 6 min digər millətlər) təşkil edirdi. Bu respublikanın ərazisində Şərur-Dərələyəz, Naxçıvan, Sürməli qəzaları və Basarkəçər bölgəsi istisna olmaqla Novo-Beyazid qəzası, İrəvan qəzasının beşdəbəri, Ecmədzin qəzasının dörddəbəri, Aleksandropol qəzasının üçdəbəri daxil idi.

Batım müqaviləsinin imzalanmasından sonra İrəvan quberniyası ərazisində ermənilərin törətdikləri qırğınlar nəticəsində ev-əşiyindən didərgin düşən müsəlman qaçqınları tədricən öz yer-yurdlarına qayıtmağa başlamışdılar.

Azərbaycan Milli Şurasının iyunun 13-də keçirilən iclasında ermənilərin müsəlmanlara qarşı törətdikləri qırğınlar barədə İrəvandan gələn xəbərlər müzakirə edilmişdi. İrəvan quberniyası ərazisində ev-əşiyindən didərgin salınan və ac-yalavac dolanan qaçqınların sayının 150 min nəfərə çatdığı, ermənilərin 206 kəndi dağıtdığı bildirildi. Milli Şura İrəvan quberniyasındakı qaçqınlara maddi yardım göstərməsi üçün nümayəndə göndərməyi qərara almışdı. Həmçinin İrəvan quberniyası ərazisində mövcud olan türk qoşunlarının komandanlıqından xahiş edilmişdi ki, qaçqınlara ərzaq yardımı etsin və onların öz yurdlarına qayıtmaqları üçün Ermənistan hökumətinə təsir göstərsin.

Andranikin komandanlığı altında erməni silahlı dəstələrinin Zəngəzurə ələ keçirməsi, Ermənistan hökumətinin Dağlıq Qarabağı mübahisəli ərazi hesab etməsi Azərbaycan diplomatiyasına adekvat addım atmağa vadar etmişdi. Azərbaycanın Gürcüstandakı diplomatik nümayəndəsi Ermənistanın Gürcüstandakı nümayəndəsinə məktubunda Qarabağın mübahisəli zona hesab edilməsi haqqında

♦ ♦ ♦

İrəvan Quberniyası Həmyeriləri Təşkilatının sədri Teymur xan Makinskinin 4 yanvar 1919-cu ildə göndərdiyi məlumatda deyilirdi ki, 1917-ci ilin dekabrından 1918-ci ilin iyun ayına - yeni türk qoşunlarının gəlişinəqəd İrəvan quberniyasında erməni hərbi dəstələri tərəfindən 200-dən çox müsəlman yaşayış məntəqəsi dağıdılmış, qəret edilmiş, yandırılmış, əhalisinin bir qismi öldürülmüş, bir qismi də dağlara qaçaraq aclıqdan və soyuqdan məhv olmuşlar. Onun məlumatına görə, erməni silahlı dəstələri Sürməli qəzasını bütünlüklə, İrəvan, Ecmədzin, Şərur-Dərələyəz qəzalarını bir hissəsinə ələ keçirərək Naxçıvan istiqamətində hərəkat edirdilər. Təqsirsiz müsəlman əhalisi ya məhv edilirdi, ya da öz kəndlərindən qovularaq dağ yolları ilə İrana qaçır ki, bu da ələ ləbub ölüm deməkdi. Teymur xan Makinski zorla boşaldılmış müsəlman kəndlərində Türkiyədən gələn erməni qaçqınlarının məskunlaşdığını yazırdı.

4 yanvar 1919-cu ildə parlamentin üzvləri Teymur xan Makinskinin, Mehərrəm Mehərrəmovun, Əkbərağa Şeyxülislamovun və İrəvan quberniyası ziyalılarının bir qrupunun imzası ilə Azərbaycan parlamentinin sədrinə ünvanlanan müraciətdə qeyd edilirdi ki, İrəvan quberniyasında sif müəsəlmanlar 150 min nəfərə çatdığı, ermənilərin 206 kəndi dağıtdığı bildirildi.

1919-cu ilin yanvar ayında Mir Hidayət Seyidovun Azərbaycan hökumətinin başçısına ünvanlanmış müraciətində isə qeyd edilirdi ki, Ermənistan hökuməti erməni qaçqınlarını silah gücünə qovulmuş müsəlmanların məskun olduqları ərazilərdə məskunlaşdırır. Məqsəd ondan ibarətdir ki, mümkün olan

baycan Respublikasının Ermənistanla diplomatik nümayəndəsi təyin edilmişdi. Lakin ona qarşı da zorakılıq edilmiş və nəticədə Ə.Haqverdiyev İrəvanı tərk etmək məcburiyyətində qalmışdı.

Ə.Haqverdiyevdən sonra 1920-ci il martın 16-da Himayədarlıq Nazirliyinin Ermənistanla müvəkkili Teymur bəy Makinski Azərbaycanın Ermənistanla diplomatik nümayəndəsi təyin edilmişdi. O da sələflərinin aqibəti ilə üzleşərək İrəvanı gəzicə tərk etməli olmuşdu.

11 iyun 1919-cu ildə Azərbaycan xarici işlər nazirinin müavini A.Ziyadxanov Ermənistanla diplomatik nümayəndə M.Tekinskiyə göndərdiyi məktubda Fövqəladə Parlament Komissiyasının yaradılacağı və həmin komissiyaya İrəvan quberniyasında ermənilərin törətdikləri qırğınlar barədə məlumat toplamağın tapşırılacağı bildirilmişdir. Bu məqsəddə parlamentin 10 milyon vəsait ayırmaq istədiyi də teleqramda qeyd olunmuşdu.

Azərbaycan hökuməti İrəvan şəhərində və quberniya ərazisində azərbaycanlılara qarşı qırğınların dayandırılması üçün intensiv surətdə Ermənistanın müttəfiq qüvvələrinə əl əlaqə saxlayırdı. Lakin Ermənistan hökuməti diplomatik yazışmalarla baş qataraq soyqırım siyasətini davam etdirirdi. Arxiv sənədləri sübut edir ki, ermənilər birca gün də olsun İrəvan quberniyasında azərbaycanlılara qarşı qətl və qəret hərəkatlarını dayandırmamışlar.

"Azərbaycan" (rusca) qəzeti 29 iyun-1 iyul 1919-cu ildə dərc edilmiş "Ermənistanla müsəlmanların vəziyyəti" məqaləsində İrəvan şəhərinin azərbaycanlı əhalisinin siyahıya alındığı yazırdı: "Ermənistan Respublikasında müsəlmanların vəziyyəti faciəvidir. İrəvanda gözəl evlərin və bağların böyük ək-

31 MART AZƏRBAYCANLILARIN SOYQIRIMI GÜNÜDÜR

Nə zaman ki bu xalq öz müstəqilliyini bəyan etmək, imperiyanın əsarətindən qurtulmaq üçün ayağa qalxdı, başının üstünü bir başqa bəla aldı. Bu bəlanın adı erməni təxribatı oldu. Erməni toplumunun Azərbaycan xalqının vüqarına, tarixinə, mədəniyyətinə zənginliyinə, adət-ənənələrinə bənzərsizliyinə, ərazisinin genişliyinə, təbiətinin rəngarəngliyinə qarşı həssədini hiddətə, kinə çevirmək üçün çox əziyyətə qatlaşmaq da lazım gəlmədi. Çünki yazılmış vəsiyyət, düşünlü-bədaşınmış plan vardı...

qarşı təhlükə yarandığını, imperiyanın ucuz-bucaqsız ərazilərində iğtişaşların, inqilabi hərəkatın genişləndiyini, yerli xalqların azadlıq duyğularının gücləndiyini görən imperiya milli münaqişələri alovlandırdı. XX əsr inqilabi təlatümləri gəldi. Əsrin ilk illərində Rusiyada baş verən iki mühüm hadisə imperiyanın istilası altında yaşayan xalqların tarixinə böyük təsir göstərdi. 1904-cü ilin dekabrında Rus-Yapon müharibəsində yaşanan Port-Artur məğubiyyəti Romanovlar sülaləsinin hakimiyyətini sarsıtdı. 1905-ci ilin 9 yanvarında isə dinc nümayişçilər hökumət qüvvələri tərəfindən atəşə tutuldu. "Qanlı Bazar günü" adı ilə tarixə düşən bu hadisə siyasi vəziyyətin daha da kəskinləşməsi, inqilabi hərəkatın genişlənməsi ilə nəticələndi.

birleşərək on minlərlə silahsız insanı qətlə yetirdilər. O faciəli günlərdə türk ordusu bütün gücünü toplayaraq rus-erməni birləşmələrinin hücumlarının qarşısını almağa müvəffəq oldu. Xeyallarını Osmanlı ərazisində reallaşdırma bilməyən erməni daşnak qüvvələri rus ordusu ilə birlikdə geri çəkildilər. Növbəti hədəf qədim Azərbaycan torpaqları idi...

Çarizmin yolu ilə gedən bolşeviklər

Birinci Dünya müharibəsi başlandı çarizm erməni silahlı dəstələrinin hazırlanmasını daha sistemli şəkildə həyata keçirmişdi. 1917-ci ildə Qafqaz cəbhəsi dağılandı və rus ordusu geri çəkiləndən sonra

1918-ci ilin martında Bakıda siyasi vəziyyət olduqca gərgin idi. Həmin günlərdə Şaumyan başda olmaqla bolşevik qüvvələri, erməni milli şurası və daşnaksütyun rəhbərləri növbəti qırğınlara hazır idilər. Azərbaycan milli qüvvələrinin Bakıda sayca azlığı, zəif silahlandıqları Şaumyanı arxayınlaşdırdı. O, sadəcə, hücum planını həyata keçirmək üçün fürsət gözləyirdi.

1918-ci il martın 3-də Brest-Litovsk sülh müqaviləsi bağlandı. Müqaviləyə əsasən, Rusiya qoşunlarını işğal etdiyi Qars, Ərdəhan və Batumda çıxarmalı idi. Türkiyə dövləti bu vilayətlərin boşaldılmasını tələb etdi. İran və Türkiyə cəbhəsindən geri dönməyə məcbur olan Şaumyan erməni əsgərlərinin bir hissəsini Bakıda yerləşdirdi. Şaumyan həmin qüvvələrdən də azərbaycanlılara qarşı istifadə etməyi planlaşdırdı. Həmin vaxt kifayət qədər böyük siyasi gücə malik olan daşnakların yaratdığı Erməni Milli Şurası da Bakıda bolşeviklərlə birləşdi. Bütün qüvvələri səfərbər edən Şaumyan artıq bəhanə lazım idi.

Azərbaycanın iki bölgəsində - Gəncədə və Lənkəranda o vaxt Milli Ordunun formalaşdırılması ilə bağlı işlərə başlanılmışdı. Böyük xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin oğlu Məhəmməd Tağıyev də Lənkəranda Milli Ordu sıralarında xidmət edirdi. 1918-ci ilin martında o, Lənkəran şəhərində baş verən itxalafta rus-erməni silahlı dəstələri tərəfindən qətlə yetirildi. Məhəmməd bəyin dəfn mərasimi martın 27-nə təyin olundu. Dəfn mərasimində iştirak etmək üçün general Talışınkinin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan alayı Bakıya gələcəkdi. Bununla bağlı Şaumyan Leninə təcili məlumat verdi. Leninqradın cavab teleqramı göndərildi. Teleqramda yazılırdı: "Hörmətli yoldaş Şaumyan! Məktubunuz üçün təşəkkür edirəm. Sizin düşünülmüş siyasətiniz bizə çox xoşdur və yaranmış vəziyyətdə siyasətinizin daha dərin və ehtiyatlı diplomatiya ilə birgə tətbiq edilməsini məqsəduyğun sayır və nəticədə qələbə çalaçağımızla əminik. Çətinliklər gözlənilməzdir və indiyədək biz yalnız imperialistlərin arasında narazılıqlar və münaqişələr nəticəsində irəliləməmişik. Bu konfliktləri işlətməyi öyrənmək, hal-hazırda diplomatiya öyrənmək vacibdir. Bütün dostlara xoş arzular və salamlar. V. Ulyanov (Lenin)".

1918-ci il 31 mart səhəri...

...Bir neçə gün sonra - martın 27-də Məhəmməd Tağıyevin cənəzəsini 48 əsgər və zabit "Evelina" gəmisində Lənkərandan Bakıya gətirdilər. S.Şaumyan gözlədiyi məqamın yaranacağını düşünərək rəhbərlik etdiyi ermənilərin köməyi ilə təxribatlara başladı. Məhəmməd Tağıyevin dəfn mərasimindən sonra əsgər və zabitlər gəlmədi gəmi ilə geri qayıtmalı idilər. Silahlı bolşeviklər körpüdə ayrılmağa hazırlaşan gəmidəki dəstədən türk-silah olmağı tələb etdilər. Şaumyanın göstərişi ilə Milli Ordunun əsgər və zabitlərinin silahları alındı və həbs olundular. Şaumyan əmin idi ki, Azərbaycan əhalisi buna etiraz etmədi olaraq küçələrə çıxacaq. Belə də oldu. Şaumyan şaxsı heyətli müəssələrləndən ibarət olan "Evelina" gəmisinin 1918-ci il martın 29-da Bakıda bolşevik qüvvələri tərəfindən türk-silah edilməsi milli qırğına başlamaq üçün bəhanəyə çevirdi. Tamamilə silahsız azərbaycanlılar hər cür silahla təchiz olunmuş böyük ordu ilə qarşılaşdılar. 1918-ci il martın 30-da azərbaycanlılara ilk atəşi açan işi erməni kilsəsi yanında toplaşan daşnak dəstəsi oldu.

Səhər gün qan-qadaqla gəldi. Martın 31-də bolşevik-daşnak dəstələri azərbaycanlıların şaxsı yasağı "Kərcixana", "Məmmədli" və digər məhəllələrə hücum etdilər. Havadan təyyarələr, dənizdən hərbi gəmilər də həmin məhəllələrə atəşə tutdular. O dəhşətli günün Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının üzvü A.Y.Kluge komissiyanın sədrinə belə təsvir edəcəkdə: "Yaxşı silahlanmış və təlim keçmiş erməni əsgərləri çoxlu miqdarda pulemyotların müşayiəti ilə hücum edirdilər... Ermənilər müsəlmanların evlərinə soxulur, evlərin sakinlərini qırır, onları qılınc və xəncərlərlə doğram-doğram və süngürlərlə deşik-deşik edir, uşaqları yan-yan evin alovları çərisinə atır, üç-dörd günlük çagaqları süngünün ucunda oynadır, öldürülən valideynlərin südəmər körpələrinə rəhm etmir, hamısını qırırdılar".

1918-ci ilin 31 martı qədim Bakının ən dəhşətli, ən faciəli günü idi. O gün başlanan qan-qada bundan sonra aylarla davam etdi. Bolşevik-daşnak birləşmələri Azərbaycan ərazilərində azərbaycanlılara qarşı soyqırımı həyata keçirdilər...

Zöhrə FƏRƏCOVA, "Azərbaycan"

Bənzərsiz erməni vəhşiliyi

Əsrlər boyu torpaqlarımıza köçüb, burada yurd salan müxtəlif millətlərin nümayəndələri heç vaxt təzyiqa, yerli əhali tərəfindən təqiblərə məruz qalmayıblar. Lakin ölkəmizdə məskən salan digər xalqlardan fərqli olaraq Azərbaycan köç edən ermənilər torpaqlarımızda "böyük Ermənistan" yaratmaq xülyası ilə qanlı savaqlar, qırğınlar törədib, milli sərəvlərimizə sahib çıxmağa can atıblar. Bu məqsədlə ötan əsrin əvvəllərindən başlayaraq bolşevik-daşnak dəstələri Bakı, Şamaxı, Quba, Kürdəmir, Salyan və Lənkəran qəzalari istiqamətində soyqırımı törədiblər. Təkcə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, Hamzasapın başçılıq etdiyi daşnaklar Quba qəzasının 167 kəndini yandırır, 16 mindən çox azərbaycanlı öldürüldü.

Muzeydə ölkəmizin hər bir qəzasının tarixi faciəsi ayrı-ayrı bölmələrdə zəngin foto, arxiv sənədləri, statistik məlumat və diaqramlarla verilir. İnformasiya üç dildə, hər bölmənin qarşısında quraşdırılan elektron məlumat bazasında da əksini tapıb. Quba soyqırımı əks etdirən sənədlər film zalda davamlı olaraq nümayiş etdirilir.

1918-ci il sentyabr ayının ortalarına qədər davam edən soyqırımında 50 mindən çox azərbaycanlı qətlə yetirildi. Erməni daşnaklar qətlərdən əlavə, talanlar edib, minlərlə müsəlmanı və qeyri-millətləri amansız işgəncələrə məruz qoyublar.

Onlar Qubada sakinləri evlərdən çıxarıb, təzyiqlə göstərilən ağaclardan asıblar. Asılan insanların uzun müddət heç kimin yaxınlaşmasına imkan verməyiblər.

Qudyalçayın sağ sahilində üst-üstə qalaqlanan insan sümükləri ilə dolu iki quyuya aşkar olunmuşdur. Böyük quyunun diametri 5, kiçik quyunun diametri 2,5 metrdir. Quyular arasında 2 metr məsafə var. Aşkar edilmiş insan cəsədlərinin əksəriyyəti uşaq və qadınlara aiddir. Skeletlərin bütöv halda tapılmaması insanların öldürüldükdən sonra şaqqalanaaraq quyuya atıldığını göstərir. Odur ki, qurbanların sayı kəllə sümükləri ilə müəyyən olunub. Sümüklərin tədqiqat zamanı ölümlərin vaxt və yerini dəqiqləşdirilib. Qubada tapılan sümüklərin tərkibindəki nemiyyətlər miqdarı ölüm tarixini ötan əsrin ikinci onilliyinə aid olduğunu üzə çıxarıb. Mezarlıqda azərbaycanlılarla birlikdə lezgilər, yehudilər, tatlar və digər millətlərin 400-dən artıq nümayəndəsi qətlə yetirilərək basdırılıb. Atilmlər belə nəticəyə gəliblər ki, quyuya arxlarla basdırılan insan cəsədləri 1918-ci ildəki Quba qırğınına qurbanlardır.

Bu həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün müxtəlif işlər görülmüşdür. 2013-cü il sentyabrın 18-də Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə yaradılan Quba Soyqırımı Memorial Kompleksinin açılışı oldu. Kompleksin açılışında iştirak edən Prezident İlham Əliyev demişdir: "...Burada nümayiş etdirilən eksponatlar bizim tariximizi göstərir. Eyni zamanda, memorial kompleksdə yaradılmış ekspozisiya çox böyük mənə daşıyır. Kompleksin girişində Quba qəzasının dinc vaxtları öz əksini tapır. Atilələr, vətəndaşlar dinc həyat sürürlər. Ondan sonra qanlı günlər, dinc əhaliyə qarşı törədilən vəhşilik əks olunur. Ekspozisiyanın sonunda hesab edirik ki, çox düzgün tərtibat nəticəsində insanlar burada nəkbin əhvali-ruhiyyəyə gəlinlər".

Kompleksin bütün bölmələrində quraşdırılan audiobələdiçi qurğular vasitəsilə ingilis, rus və Azərbaycan dillərində ətraflı məlumat almaq mümkündür.

Abidə-muzeyin ekspozisiyasında 1918-ci ilin mart-iyul aylarında Bakı quberniyasının 5 qəzasında - Bakı, Şamaxı, Quba, Göyçay və digər ərazilərdə müsəlman əhalinin soyqırımı tarixi öz əksini tapıb. Ekspozisiya 1918-ci il hadisələri rəfəsində dinc Quba həyatını əks etdirən fotosəhifələrə başlayır və arxiv sənədləri ilə zəngindir. Muzeydə 1918-ci ilin qanlı hadisələrini tədqiq etmək üçün Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının yaradılması haqqında qərarı, komissiyanın sənədləri, habelə 1918-1920-ci illərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ərazisini əks etdirən xəritə, ümummilli lider Heydər Əliyevin soyqırımı haqqında sərəncamı yer alır.

Müxtəlif qəzalarda baş vermiş soyqırımı zamanı kütləvi şəkildə xüsusi qəddarlıqla öldürülmüş insanların əksəriyyəti yandırılıb, denizə, quyulara atılıb və bu səbəbdən onları dəfn etmək mümkün olmayıb. Zəlin mərkəzində soyqırımı qurbanlarının xatirəsinə qura mərmər qoyulub.

Muzey Kompleksdə məlumat mərkəzi, zəngin kitabxana, kompüterlə təmin olunmuş oxu zalı da fəaliyyət göstərir. Kompleksin ərazisində Azərbaycan Respublikasının dövlət bayrağı ucaldılıb. Həyətəyən sahədə alma bağı salınıb.

Muzeydə ölkəmizin hər bir qəzasının tarixi faciəsi ayrı-ayrı bölmələrdə zəngin foto, arxiv sənədləri, statistik məlumat və diaqramlarla verilir. İnformasiya üç dildə, hər bölmənin qarşısında quraşdırılan elektron məlumat bazasında da əksini tapıb. Quba soyqırımı əks etdirən sənədlər film zalda davamlı olaraq nümayiş etdirilir.

Quba Soyqırımı Memorial Kompleksindəki xatirə kitabı minlərlə insanın ürək sözləri ilə doludur. 2009-cu ildə kanadalı M.Hadirel Qubada olarkən məzarlıqda görüklərindən dəhşətə gələrkə xatirə kitabına erməni faşistlərinə nifrətini bir-cə cümlə ilə belə ifadə edib: "Bunlar törədənəri Allaha tapşırmaq lazımdır, çünki onların öhdəsindən yalnız O, gələ bilər".

Quba Soyqırımı Memorial Kompleksi dağlıq ərazidə yerləşir. Kütləvi məzarlığın yerləşdiyi ərazini sel sularından qorumaq məqsədilə Qudyalçayın məcrası boyu 400 metr uzunluğunda qoruyucu beton bənd də inşa olunub. Kompleksin 3,5 hektarlıq ərazisində geniş quyuculuq işləri həyata keçirilmişdir. Qalereyanın tərkibində yaradılan inzibati binanın tikinti sahəsi 320 kvadratmetrdir. Burada zəngin kitab fondu ilə təchiz olunmuş kitabxana, arxiv və digər yardımçı otaqlar var. Erməni calladlarını azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımıları haqqında istənilən məlumat buradan almaq mümkündür. Onu da qeyd edək ki, Quba Soyqırımı Memorial Kompleksi dövlət başçısının sərəncamı ilə erməni calladlarının yüzlərlə günahsız insanı qətlə yetirib quyulara doldurduğu yerdə ucaldılıb.

Kompleksin dörd tərəfində qoruyucu tədbirlər görüldü. Quyuların açıldığı yerdə kütləvi məzarlıq saxlanılırdı. Məzarlıq hissədə açıq havada qalan sümüklərin çürüməsi, torpağın eroziyaya uğraması və sürüşmə hallarının aktivləşməsi müşahidə olunurdu. Dövlət başçısının müvafiq tapşırığı ilə yaradılan komissiyanın qərarı ilə həmin sümüklər ötan ill əvvəllərində basdırılaraq üzərində abidə ucaldılmışdır. Kompleksi ziyarətə gələnlər həmin abidənin qarşısında dayanır və ehtiramlarını bildirirlər.

Quba Soyqırımı Memorial Kompleksinin direktoru Rəxşəndə Bayramova bildirdi ki, təkcə ötan buranı 100 minə yaxın insan ziyarət edib. Ölkəmizdə keçirilən beynəlxalq tədbirlərin çoxunun iştirakçılarını kompleksə gəlir və terror qurbanlarının başına gətirilənləri tarixi sübutlarla götürür. İ Avropa Ünyunları, İV İslam Həmrəyliyi Ünyunları, veloturlar və digər beynəlxalq turnirlər ziyarətəgaha gələnlərin sayının artmasına səbəb olub. Həmçinin "Şahdağ" qış-yay turizm mərkəzinə gələnlərin də əksəriyyəti kompleksi ziyarət edirlər. Qubalıların başına açılan faciələr kitablarında da öz əksini tapıb. 1918-ci ilin mart soyqırımına həsr edilən Belarus fotoqrafı Lev Daşkeviçin muzeydəki fotosərgisi təkcə kompleksi ziyarət edənlərin deyil, beynəlxalq aləmdə də böyük əks-səda doğurmuşdur. Həmin sərgi KİV nümayəndələri tərəfindən yüzlərlə mətbu orqanda canlandırılıb, sosial şəbəkələrdə on minlərlə insan tərəfindən paylaşılmışdır.

Hələ 1906-cı ildə Əhməd bəy Ağayev yazmışdır: "Yer üzərində Allahın yaratdığı nə qədər vəhşi və yirtici varsa, onlar başqa heyvanlar parçalayırlar, amma öz həmcinslərinə toxunmur. Nə acağıdır ki, vəhşi heyvanların etmədikləri ermənilər etdilər. Tarixdə buna bənzər heç bir hadisəyə rast gəlməmişəm". Əhməd bəy Ağayev ermənilərin sonrakı illərdə törətdikləri qırğınların, o cümlədən Xocalı soyqırımının şahidi olsaydı, görəsən, nə yazardı.

Akif ƏLİYEV, Ağaalı MƏMMƏDOV (foto), "Azərbaycan"

Gözlənilən qətləmin tarixçəsi

Çarizmin ermənipərəst siyasəti

Azərbaycanın erməni bəlasının, azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırımların bünövrəsi XVIII əsrdə - I Pyotr dövründə qoyuldu. O vaxtdan çarizmin münbit torpaqları, dənizləri ələ keçirmək siyasəti ölkəmiz, millətimize üçün böyük faciələrə yol açdı. 1721-ci ildə Qafqaza yürüşə çıxan, iki il sonra Bakı da daxil olmaqla Azərbaycanın Xəzəryanı ərazilərini işğal edən I Pyotrun qoşunlarına yerli əhali müqavimət göstərdi. Çar Azərbaycanın tarixi torpaqlarında, xüsusilə Bakı və Dərbənddə ermənilərin məskunlaşdırılmasına göstəriş verdi. Məqsəd bu idi: "Yüzli (erməniləri) tovlayıb bizim torpaqlara gətirməyə çalışmaq lazımdır ki, Rusiyanın istinadgahi olsun".

XIX əsrin birinci yarısında - 1804-1813-cü illərdə və 1826-1828-ci illərdə Rusiya ilə İran arasında baş verən müharibələrin nəticələri Azərbaycan üçün, azərbaycanlılar üçün çox ağır oldu. Bu iki dövlət həmin müharibələrin sonunda bağladığı - 1813-cü il oktyabrın 12-də Gülistan və 1828-ci il fevralın 10-da Türkmənçay sülh müqavilələri ilə Azərbaycan torpaqlarını parçaladılar. Azərbaycanın şimalına Rusiya, cənubuna İran sahibləndi. İşğalçı siyasətini davam etdirəcək üçün çarizm yeni vasitələr əldə etdi. Ermənilərin kütləvi surətdə Azərbaycan torpaqlarına köçürülməsinə başlandı. Onlar İrəvan, Dağlıq Qarabağ, Naxçıvan, Zəngəzur, Dərələyəz, Ordubad, Vedibasar və digər qədim Azərbaycan torpaqlarında yerləşdirildi. Amma həmin ərazilərdə ermənilərin sayca azərbaycanlıları üstələməsinə nail ola bilmədilər. 1886-cı ildə ələ keçirən Gəncə quberniyasının Zəngəzur qəzasındakı 326 kənddən yalnız 81-i erməni kəndi idi. İrəvan qəzasında əhalinin 66 faizini azərbaycanlılar, 34 faizini ermənilər təşkil edirdi.

İşğal etdiyi Şimali Azərbaycan torpaqlarında digər xalqların nümayəndələrini köçürməkdə davam edən çarizmin bu məsələdə ermənilərə "üstünlük" verməsinin səbəbi I Pyotrun dövründən başlayaraq həyata keçirilən planlar, düşüncələr idi. I Pyotrun tarixi vəsiyyətinə istər çar Rusiyası, istərsə də bolşevik Rusiyası böyük əhəmiyyət verdi.

İmperiyani bürüyən iğtişaşlar...

Ermənilərin isə bu siyasətdə öz maraqları var idi. Rusiya imperiyası Cənubi Qafqazda möhkəmlənmək, ermənilər isə onun köməyi ilə ələ keçirəcəyi tarixi Azərbaycan torpaqlarında heç zaman olmamış böyük bir erməni dövləti yaratmaq fikrində idilər.

Çar hökuməti yaxşı bilirdi ki, Şərq xalqlarının dilinə, adət-ənənələrinə, psixologiyasına yetərincə bələd olan ermənilər istənilən şərəitə tez uyğunlaşmağa bacarırlar. 1828-ci ildən çar Rusiyasının sayəsində torpaqlarımızda ayaq açan ermənilər burada evləcə özlərinə sığınacaq tapdılar. Gətdikcə iddiaları artdı. Yalnız qonaqpərvərlik, mehribanlıq gördükləri azərbaycanlıların torpaqlarında nöinki yerlərinə möhkəmlənmək, həttə ev sahibinə çevrilmək üçün gizli-gizli təşkilatlanmağa başladılar. Hi-mayədarları belli idi. Çar Rusiyası da öz imperiyasını qorumaq, hegomonluq etmək naminə ermənilərə məkrli planlarını həyata keçirmələrində hər cür yardım göstərməyə hazır idi. Beləcə, çarizm XX əsrin əvvəllərindən azərbaycanlılara qarşı törədilən soyqırımlara, qətləmlərə şərait yaratdı. İctimai-siyasi vəziyyətin gərginləşdiyini, hakimiyyətinə

Çarizm bu çətin vəziyyətdən çıxmaq, ən əsası, hakimiyyətini qoruyub-saxlamaq üçün hər vasitəyə əl atmalı oldu. 1905-ci ilin əvvəllərindən etirazçılara qarşı sərt tədbirlər gücləndirildi. Ucqarlarda milli oyanışın, milli özünüdərkini, azadlıq istəyinin güclənməsindən endişələnən çar hökuməti əhalinin əsas məqsədindən uzaqlaşdırmaq üçün çaxnaşmalar salır, millətlər arasında qarşıdurmanı kəskinləşdirirdi.

Növbəti hədəf

Erməni millətçiləri yerli xalqlara qarşı uzunmüddətli, kütləvi qırğınlar törətmək hazırlıqlarına çoxdan başlamışdılar. XIX əsrin sonlarından artıq çarizmin himayəsi altında olan ermənilərin siyasi təşkilatları, ideologiyaları qurulmuşdu. XX əsrin əvvəllərində çar hakimiyyətinin köməyi ilə ermənilərin gizli hərbi dəstələri toplanır, silahlandırılırdı. 1905-ci ildə çar Rusiyasında böhran daha da dərinləşdi, inqilab qaçılmaz oldu. Belə bir vaxtda erməni silahlı dəstələri hərəkətə keçdi. Silah-sursatı çar Rusiyasından alan erməni millətçiləri 1905-1907-ci illərdə yerli əhaliyə qarşı genişmiqyaslı soyqırımı aktı həyata keçirdilər. Azərbaycanın Zəngəzur, İrəvan, Naxçıvan, Ordubad, Qazax, Qarabağ əyalətlərində yüzlərlə kənd yandırıldı, azğınlaşmış ermənilər kimsəyə aman vermədilər. Həmin illərdə İrəvan və Gəncə quberniyalarının 200, Şuşa, Cəbrayıl və Zəngəzurun 75 azərbaycanlı kəndi ermənilər tərəfindən talan edildi.

1907-ci ildən sonra azərbaycanlılara qarşı repressiyalar bir müddət gizli şəkildə aparıldı. XX əsrin ikinci onilliyində Rusiyanın daxilində ictimai-siyasi ziddiyyətlər yenidən kəskinləşəndə, tətilər, mitinqlər coşğusu imperiyanı silkeləyəndə, müstəmləkədə yaşayan xalqların haqq səsləri yüksəlməyə başlayanda çarizm yenidən çıxış yolları axtarmaya başladı. Ancaq bu dəfə hakimiyyətini heç bir məkrli siyasətlə xilas edə bilmədi. 1917-ci ilin Fevral burjuva-demokratik inqilabi nəticəsində çarizmin hökmranlığına son qoyuldu, çar taxtdan salındı. Həmin ilin oktyabrında V.I.Leninin rəhbərliyi ilə bolşeviklər hakimiyyəti zorla ələ keçirdilər.

Hələ 1914-cü ildə başlamış I Dünya müharibəsi davam edirdi. Ermənilər yenə yaranmış qarışıqlıqdan öz xeyirləri üçün istifadə etməyi bacardılar. 1890-cı ildə yaradılmış və bu müddət ərzində maddi cəhətdən möhkəmləndirilmiş, təşkilatlandırılmış Daşnaksütyun partiyası yerli türk-müsəlman əhalisini məhv edərək Aralıq dənizindən Qara dənizə, Qara dənizdən Xəzər dənizinədək olan bölgədə "böyük Ermənistan" adlı dövlət qurmaq xülyası ilə əvvəlcə Osmanlı ərazisini hədəfə aldı. I Dünya müharibəsində ermənilər həmin əraziyə daxil olan rus ordusu ilə

hərbi hissələr öz silahlarını erməni dəstələrinə verdilər. Qafqaz cəbhəsindən geri qayıdan rus əsgərləri də vətənlərinə getmək əvəzinə Bakıda saxlanıldı. Bu məsələdə ən çox canfəşanlıq göstərən Şaumyan idi. Bolşevik-daşnak qüvvələrinin birləşdiyi Bakı Sovetinin ixtiyarında Qırmızı ordu adı altında əksəriyyəti ermənilərdən ibarət olan 20 minlik silahlı qüvvə toplandı. Bakının başının üstündə qara buludlar sıxlaşdı...

Üç yüz illik Romanovlar sülaləsinin hakimiyyəti artıq süquta uğramışdı. Bolşeviklər fəhle-kəndli hökuməti qurmaq adı altında əvvəlki imperiyanın bərpasına çalışırdılar. Bu dəfə də öz xeyirlərini güdən bolşeviklərlə daşnakların bir-birinə ehtiyacı vardı.

Bakıda daşnak qüvvələrinə rəhbərlik edən Stepan Şaumyan 1900-cü ildən Kommunist partiyasının üzvü idi. Türklərə nifrət bəsləyən bu erməni millətçisi 1917-ci ilin dekabrında Rusiya Xalq Komissarları Sovetinin sədri V.I.Lenin Qafqazın fəvqəladə komissarı təyin etdi. S.Şaumyan Korqanovun başçılıq etdiyi Herbi inqilab Komitəsi ilə birlikdə Tiflisdən Bakıya gəldi. Onun başçılıq etdiyi bolşeviklərdən ibarət Bakı Soveti Bakı quberniyasında hakimiyyəti ələ keçirdi. 1917-ci il dekabrın 16-da Bakı Sovetinin sədri S.Şaumyan V.I.Leninin əmri ilə Qafqazda fəvqəladə və səlahiyyətli komissar təyin edildi. Bolşeviklər bununla Bakıda hakimiyyəti ələ almaq adı ilə erməni silahlı qüvvələrinə məkrli niyyətlərini həyata keçirmək fərsəti verdilər.

Bakıda daşnak-bolşevik birləşmələrinin milli qüvvələrə qarşı açıq mübarizəsi 1917-ci ilin sonu, 1918-ci ilin əvvəllərində genişləndi. Şaumyanın rəhbərliyi ilə Bakı Soveti daşnak qüvvələri ilə birgə çalışdırlar. Erməni kilsəsi də daşnaklarla bolşeviklərin ittifaqına yardım göstərir, erməni ziyalıları yaxından iştirak edirdilər.

1918-ci ilin yanvarında S.Şaumyan azərbaycanlılara qarşı soyqırımı planını həyata keçirməyə cəhd etdi. Şəmkir ətrafında müqavimət göstərən milli-demokratik qüvvələrə güc tətbiq olundu. Bakıdakı milli-demokratik qüvvələrə qarşı qətləmlər törətmək istədilər. Ancaq hələ ki, qüvvələrinin yetərsizliyi S.Şaumyanı planını təxirə salmağa vadar etdi.

Təcili teleqram...

Ermənilər İrəvan quberniyasında, Zəngəzurda və Qarabağın bir hissəsində azərbaycanlılara qarşı dəhşətli qətləmlərə başlamışdılar. 1918-ci ilin martınadək təkcə İrəvan quberniyasının 199 kəndi tamamilə yandırıldı, dağıdıldı və boşaldıldı. Həmin ərazidə yaşayan 135 min azərbaycanlının bir hissəsi ermənilər tərəfindən qətlə yetirildi, qalanları yurdundan qaçmaq məcburiyyətində qaldılar.

31 MART AZƏRBAYCANLILARIN SOYQIRIMI GÜNÜDÜR

Erməni daşnakları türklərə qarşı əsrlər boyu ürəklərində gözdirdikləri düşmənçilik niyyətlərini tarixin həssas keçid mərhələlərində həmişə büruzə vermişlər. Bakı Xalq Komissarları Sovetinin sədri Stepan Şaumyan da 1918-ci ildə əlinə düşmüş belə bir fürsətdən hiyləgərliklə istifadə etmişdir. Azərbaycanlıların bolşeviklərə qarşı mübarizəyə qalxdıqlarını, Leninin hakimiyyətini qəbul etmədiklərini bəhanə gətirərək bolşeviklərin qüvvələrində də istifadə etməklə silahlı erməni dəstələri yaratmış, Bakıda, Şamaxıda, Qubada, Salyanda, Neftçalada, Lənkəranda, Hacıqabulda və digər yerlərdə kütləvi qırğınlar törətmişdir.

Daşnaklar Lənkəranda da az cinayət törətməmişdilər

Etibar Əhədovla Ağaddin Babayev Lənkəranın da mart soyqırımında başının az müsibət çəkmədiyini araşdırılmış faktlar əsasında söyləyirlər. "Həmin dövrdə erməni-nəpəst Şıvkunovun quldur dəstəsi Lənkəranda və ətraf yaşayış məntəqələrində meydan oxuyurdu. Mir Əhməd xanın evini ələ keçirən Şıvkunov oranı özünə qoracağah etmiş, ətrafına erməni-nəpəst qüvvələr yığmış, Sütəmurdov kəndinə qaçaq-quldurlardan qorumaq bəhanəsi ilə atəş altında saxlamışdı. Bundan narahət olan ağsaqqallar Şıvkunovun yanına gedib atəş dayandırmıyacağı xahiş edir və bildirişlər ki, qaçaq-quldurlar kənddən çıxıblar. Şıvkunov ağsaqqalları girov saxlayaraq üç əsgəri keşfiyyəyə göndərir. Onlar yolda qaçaqlarla üz-üzə gəlirlər. Atışma zamanı Şıvkunovun iki əsgəri öldürülür, biri qaçıb hadisə haqqında məlumat verir. İki əsgərinin öldürülməsindən hiddətlənən Şıvkunov Sütəmurdov ağsaqqallarının əl-qollarını bağlatdırır və boyunlarını vurdurur.

rəhm olunmurdu. Gəmətük kəndində 70-dək, Mamusta kəndində 30-dək, Kərgəlan kəndində 30-dək, Sütəmurdov kəndində 20-dən çox, Girdəni kəndində 20-dək günahsız insan faciənin qurbanı olub.

Tədqiqatçı alim Mirhəşim Talışlının yazdığına görə, 1918-ci ilin mart-aprel günlərində erməni quldur dəstələri Sütəmurdov kəndində 13 ağsaqqal qətlə yetirmiş, Veravul kəndinin ağsaqqallarından olan Miri bəyi "Quran" oxuduğu yerdə güllələmiş, rayonun Şıxəkəran, Xolmilli və Mamusta kəndlərində qanlı cinayətlər törətmişlər. Yerli sakinlərin qanına susamış quldurlar Mamusta kəndində Bəhrəm Cəfər oğlunun gözünü çıxarmış, qulağını kəsmiş və diri-diri yandırmışlar. Erməni quldur dəstələri Mamusta kəndində axtarış apararkən gənc Cəvahir Abdullayevanın köməyinə gələn cavanları qətlə yetirmişlər. Erməni daşnakları həmin kənddə Paşa Mikayıl oğlunu çəlik tayasına salaraq od vurmışlar. İtaətsizlik göstərdiyinə görə Əbülfəhən Əkbər oğlu qılincin qurbanı olub, yaşayış evinə xeyli ziyan dəyir.

1918-1920-ci illərdə Vilvan, Viravul, Girdəni, Cil, Osakükə kəndlərinin sakinləri qırğından qurtulmaq üçün yaxınlıqdakı Havzava və Osakükə meşələrinə qaçaraq sığınacaq tapmışlar.

Dəhşətli faciələr Nuru paşanın rəhbərlik etdiyi Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycana gəldiyi vaxtdakı davam etmişdir. Yaddələrin vəhşiliyindən cana gəlmiş xalq həmin dövrün tanınmış ziyalılarından olan Teymur bəy Bayramlıyevovun Nuru paşanın yanına göndərir. Bundan sonra qəzənin dağılıq-məşə hissəsi ilə Astaraya gələn türk sərkərdəsi Camal paşa silahsız camaatın köməyinə çatır.

Camal paşanın dəstəsində 300-500 nəfər qədr döyüşçü olub. Deyərkən ki, kafir gülləsi mənə dəyməz. Amma 1920-ci ilin dekabrında Astaranın Kələdəhnə yaxınlığında Camal paşa güllə ilə vurularaq qətlə yetirilib. Onun nəşi rayonda Pensər kəndində "Hacı Teymur" məscidinin həyətinə torpağa tapşırılır. Həmin müddətdən bəri türk zabitinin mezarı yerli əhalinin və turistlərin ziyarətə gəlməsinə səbəb olur.

1919-cu ilin yayında Lənkəran qəzasının milli qüvvələrin nəzarətinə keçməsi nəticəsində əhali qırğından, talanlardan birdəfəlik xilas olmuş və Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa edilmişdir.

2002-ci ilin martında Lənkəran şəhərinin mərkəzində soyqırım qurbanlarının şərəfinə Xatirə-park kompleksi qurulmuş, Sütəmurdov kəndində qətlə yetirilmiş 13 ağsaqqala adları yazılmaqla yerli qəbiristanlıqda abidə qoyulmuşdur.

gəlir və onu qaçırırlar. Cəvahir xəndək içi ilə kəndin şərq tərəfinə - Qocəsələ meşəsinə tərəf üz tutur. Denikiçi rus və erməni əsgərləri Paşa Mikayıl oğlunu çəlik komasına salaraq yandıırırlar. Əbülfəhən Əkbər oğlu Hümətovun qılincinə doğrayılır. Davud müəllimin atası meşə yolu ilə evinə gələn qanına qəltan edirlər. Ağagül Əlihasən oğlu və daha bir neçə mamustalı da bu faciənin qurbanı olur. Bundan sonra kəndə od vurub yandıırırlar".

Etibar Əhədov fikrini davam etdirərək deyir ki, rayonun Boradigah istiqamətindəki Girdəni, Viravul, Vilvan, Cil kəndləri də denikiçilərin top atəşinə məruz qalmışdır: "Mərmilərdən biri Aşağı Nüvədi qəsəbəsində şüma düşdüyündən partlamamış, 1974-cü ildə aşkar edilmişdir. Həmin yerdə yerli sakin Şöhəb Salman oğlu Məmmədov yaşayış evi tikmişdi. Ev sahibəsi top gülləsinin dəmir parçası bilib orada ocaq yerli düzəltdi. İstilik nəticəsində parlayış baş verdi, ailənin əkiz qız uşaqlarından biri mərmii gülləsinin qurbanı olur, yaşayış evinə xeyli ziyan dəyir.

1918-1920-ci illərdə Vilvan, Viravul, Girdəni, Cil, Osakükə kəndlərinin sakinləri qırğından qurtulmaq üçün yaxınlıqdakı Havzava və Osakükə meşələrinə qaçaraq sığınacaq tapmışlar.

Dəhşətli faciələr Nuru paşanın rəhbərlik etdiyi Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycana gəldiyi vaxtdakı davam etmişdir. Yaddələrin vəhşiliyindən cana gəlmiş xalq həmin dövrün tanınmış ziyalılarından olan Teymur bəy Bayramlıyevovun Nuru paşanın yanına göndərir. Bundan sonra qəzənin dağılıq-məşə hissəsi ilə Astaraya gələn türk sərkərdəsi Camal paşa silahsız camaatın köməyinə çatır.

Camal paşanın dəstəsində 300-500 nəfər qədr döyüşçü olub. Deyərkən ki, kafir gülləsi mənə dəyməz. Amma 1920-ci ilin dekabrında Astaranın Kələdəhnə yaxınlığında Camal paşa güllə ilə vurularaq qətlə yetirilib. Onun nəşi rayonda Pensər kəndində "Hacı Teymur" məscidinin həyətinə torpağa tapşırılır. Həmin müddətdən bəri türk zabitinin mezarı yerli əhalinin və turistlərin ziyarətə gəlməsinə səbəb olur.

2002-ci ilin martında Lənkəran şəhərinin mərkəzində soyqırım qurbanlarının şərəfinə Xatirə-park kompleksi qurulmuş, Sütəmurdov kəndində qətlə yetirilmiş 13 ağsaqqala adları yazılmaqla yerli qəbiristanlıqda abidə qoyulmuşdur.

Hacıqabulda 1983 nəfər qətlə yetirilmişdi

Hacıqabul rayonunun Abdullabad kənd sakini Ənvər Hüseynov 1918-ci ilin mart hadisələrindən söz düşəndə deyir ki, erməni quldur dəstələri Hacıqabulda da insanlığa sığmayan zorakılıqlar, dəhşətli hərəkətlər törətmiş, təkcə xalqımıza qarşı deyil, bütün bəşəriyyətə, bəşəri dəyərlərə xəyanət etmişlər. Hacıqabul ərazisindəki 17 kənddə təcavüzə məruz qalmış dinc sakinlər öldürülmüş, yaşayış məntəqələri talan edilmişdir. Rayonun Navahı kəndində 955, Qubalı-Balığılanda 535, Rəncərdə 137, Padarda 120, Abdullabadda 90, Şorbaçıda 50, Meynılanda 45, Paşalıda 40, Xiləddə 11 nəfər ən qəddar üsullarla qətlə yetirilmişdir. İnsanlara külli miqdarda maddi və mənəvi ziyan vurulmuş, evlər talanmış, mal-qara məhv edilmiş, bir hissəsi də erməni tərəfindən aparılmışdır.

Həmsöhbətlərimiz də gəlmişdir qənaət budur ki, 1918-ci il xalqımızın tarixində qanlı yazılmış bir səhifədir, çünki həmin il on minlərlə azərbaycanlı soyqırım hadisələrinin qurbanı oldu. Özlərin bütün dünyaya zərərçəkmiş, məzlum millət kimi qələmə verənlərin iç üzü budur. Onlar Türkiyədə də eyni ssenari ilə hərəkət etmiş, eyni cinayətləri həyata keçirmişlər. Qoca tarix həmin cinayətləri unutmuşdur və bu, sübut kimi qalmaqdadır. Erməni tarixçilərinin özəmənkə qeydlərindən Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyətinin işi izləyənlər başlandıqı, vəzifəli üzvlərdən yarımcı qəlmis istintaq materiallarından, aparılan tarixi arxivlərdən, Qubada üzv çıxan kütləvi məzarlıqdan və bunun kimi digər faktlardan da gördürük ki, erməni şovinistləri nələr etmişlər. Tarix onu da göstərir ki, ne qədər soyqırımları törətdisə də, erməni daşnakları heç vaxt istədiklərinə nail ola bilməyəcəklər. İndi bizim ən müasir silahlara malik güclü ordumuz, qüdrətli dövlətimiz var. Mübarizənin qələbəmizlə başa çatacağı gün uzaqda deyil.

SEYRAN CAVADOV,
"Azərbaycan"

Sibir küləyinin vahiməsi

1937-ci ilin avqust ayının 5-də qərribə bir qərar çıxır. Həmin qərara Mikoyan və Stalin qol çəkirlər. Qərarda yazılırdı ki, menşeviklər, müsavətlər, hümmətçilər güllələnməlidirlər. Onların "istintaq işi" cəmi 15-20 dəqiqə çəkirdi. Azərbaycanlı bəzi adamların adı da bu qərarı imzalayanlar özləri deyirdi.

Bu sırada Hüseyn Cavidin, Mikayıl Müşfiqin, Əhməd Cavadın, Tağı Şahbazinin, Üvi Rəcəbin və neçə-neçə belə müqəddir adamların adları çəkilirdi. Həmin sərəbəhram Məlikyyəqanovun da adı var idi. Bəs onun günahı nə idi? Əslində bu ölüm hökmünü heç bir səbəb yox idi. Amma şərlə, böhtanla dolu itihamlar gizli otaqlarda yazılırdı.

1937-ci ilin saxtılı bir gəcəsində Bəhrəm bəyi sorğusuz məlum olmayan səmərə aparılırdı. İki uşağı, həyat yoldaşı və anası çıxılmaz vəziyyətdə qalır. Onda Bəhrəm bəyin həyat yoldaşı Sara xanım yeganə çıxış yolunu Mir Cəfər Bağırovun köməyinə müraciət edir. Onu da nəzərə alır ki, Bəhrəm bəy ölkə rəhbəri ilə Sənaye İnstitutunda qrup yoldaşı olmuşdu. Bütün gücünü toplayıb respublika rəhbərinin qəbuluna gedir. Özü demişkən, böyük ümidlə... Ona görə ki, Bəhrəm Məlikyyəqanovun tam günahsız olduğuna əmin idi. Bir də ona görə arxayın idi ki, ölkə rəhbəri onun həyat yoldaşının yaxşı tanımırdı. Və beləliklə, Sara xanım son ümid yeri kimi Mir Cəfər Bağırova üz tutur. Sadəlvəh qadın Mir Cəfər Bağırovun öz köməkçisinin sözlərini əzində qoyduğunu eşidəndə xeyli təəccüblənir. Mir Cəfər Bağırov əsəbi halda "Məlikyyəqanovlar hələ də sağdırlar?" deyə qışqırır. Bundan sonra vəziyyət bir qədər də gərginləşir. Məlikyyəqanovlar ailəsinə təqiblər xeyli güclənir. Hətta onların övladlarının komsomola qəbuluna qadağalar qoyulur. Bu ailədən olanların sovet ordusu sıralarına çağırılması da məhdudlaşdırılır. Vəziyyət bir qədər də dəyişir, daha doğrusu, sərtləşməyə doğru gedir. Bu ailə üzvlərində cəza mənasının nəzərəti gücləndirildi. Özü də təkcə Sibir sürgünü, digər ağır cəzalarla iş bitirdi. Əli-ayayığı qıc olanları, soyuqdan donanları ən ağır cəza üsulları ilə məhv edirdilər.

Bəhrəm Rza oğlu Məlikyyəqanov sənayeçi idi. Təhsilini təzəcə başa vurmuşdu. Amma imkan verəndik ki, iş qabiliyyətini göstərsin. Onu sərləmək, sürgünə göndərmək üçün ciddi səbəblər tapa bilmirdilər. Amma 1937-ci ilin sətə repressiya qanunları bəzən insan tələfini 15-20 dəqiqəyə həll edirdi. O qədər yerli-yersiz sorğusuallar olurdu ki... Guya ədalət məhkəmələri qurulurdu. Əslində bunların hamısı kağız üzərində idi. Əgər əmr yuxarıdan verilməmişdisə, onun müzakirəsi aparılmazdı.

Bəhrəm bəyin həyat yoldaşı Sara xanım hiss etmişdi ki, bu qondarma təhqiqat hələ uzun davam edəcək. Ona görə də iş axartmaq məcburiyyətində qaldı. Nə yaxşı ki, ona kömək etmək niyyətində olanlar tapıldı. Özü də ələ bir vaxtda ki, bu ailə ciddi nəzarət altında idi. Onu Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında məkinaçı kimi iş götürüdürlər. Ailəyə kömək etmək məqsədilə 14 yaşlı oğlunu da həmin təşkilatda kuryer vəzifəsinə təyin etdilər. Amma təhlükə hələ də sovsuzmurdu. Ona görə ki, Məlikyyəqanovların nəslü güclü izlənilirdi...

Sara xanım sonralar xatirələrində yazır ki, Bəhrəm Məlikyyəqanovun Sibirə sürgün dövrü başa çatdısa da, ondan xəbər-əfər olmadı: "Düz 15 il yolunu gözlədim. O qədər təşkilatda kuryer vəzifəsində təyin etdilər. Amma təhlükə hələ də sovsuzmurdu. Ona görə ki, Məlikyyəqanovların nəslü güclü izlənilirdi... Sara xanım sonralar xatirələrində yazır ki, Bəhrəm Məlikyyəqanovun Sibirə sürgün dövrü başa çatdısa da, ondan xəbər-əfər olmadı: "Düz 15 il yolunu gözlədim. O qədər təşkilatda kuryer vəzifəsində təyin etdilər. Amma təhlükə hələ də sovsuzmurdu. Ona görə ki, Məlikyyəqanovların nəslü güclü izlənilirdi..."

Sara xanım sonralar xatirələrində yazır ki, Bəhrəm Məlikyyəqanovun Sibirə sürgün dövrü başa çatdısa da, ondan xəbər-əfər olmadı: "Düz 15 il yolunu gözlədim. O qədər təşkilatda kuryer vəzifəsində təyin etdilər. Amma təhlükə hələ də sovsuzmurdu. Ona görə ki, Məlikyyəqanovların nəslü güclü izlənilirdi... Sara xanım sonralar xatirələrində yazır ki, Bəhrəm Məlikyyəqanovun Sibirə sürgün dövrü başa çatdısa da, ondan xəbər-əfər olmadı: "Düz 15 il yolunu gözlədim. O qədər təşkilatda kuryer vəzifəsində təyin etdilər. Amma təhlükə hələ də sovsuzmurdu. Ona görə ki, Məlikyyəqanovların nəslü güclü izlənilirdi..."

Sara xanım sonralar xatirələrində yazır ki, Bəhrəm Məlikyyəqanovun Sibirə sürgün dövrü başa çatdısa da, ondan xəbər-əfər olmadı: "Düz 15 il yolunu gözlədim. O qədər təşkilatda kuryer vəzifəsində təyin etdilər. Amma təhlükə hələ də sovsuzmurdu. Ona görə ki, Məlikyyəqanovların nəslü güclü izlənilirdi... Sara xanım sonralar xatirələrində yazır ki, Bəhrəm Məlikyyəqanovun Sibirə sürgün dövrü başa çatdısa da, ondan xəbər-əfər olmadı: "Düz 15 il yolunu gözlədim. O qədər təşkilatda kuryer vəzifəsində təyin etdilər. Amma təhlükə hələ də sovsuzmurdu. Ona görə ki, Məlikyyəqanovların nəslü güclü izlənilirdi..."

Sara xanım sonralar xatirələrində yazır ki, Bəhrəm Məlikyyəqanovun Sibirə sürgün dövrü başa çatdısa da, ondan xəbər-əfər olmadı: "Düz 15 il yolunu gözlədim. O qədər təşkilatda kuryer vəzifəsində təyin etdilər. Amma təhlükə hələ də sovsuzmurdu. Ona görə ki, Məlikyyəqanovların nəslü güclü izlənilirdi... Sara xanım sonralar xatirələrində yazır ki, Bəhrəm Məlikyyəqanovun Sibirə sürgün dövrü başa çatdısa da, ondan xəbər-əfər olmadı: "Düz 15 il yolunu gözlədim. O qədər təşkilatda kuryer vəzifəsində təyin etdilər. Amma təhlükə hələ də sovsuzmurdu. Ona görə ki, Məlikyyəqanovların nəslü güclü izlənilirdi..."

vermədiklər. Amma ümidlərimi qırmırdım, axtarıqlarımı davam etdirirdim. İki uşağı böyütmək, ərsəyə gətirmək o qədər də asan deyildi. Tam köməksiz qalmışdım. Ən çox qorxduğum gəc çəğırsıları idi. Elə ki qapını döydürdülər, uşaqlar bir-birinə sığınır. Bircə onu bilirdik ki, bizi də Sibirə göndərəcəklər. Gecələr Sibir küləyinin soyuqluğunu, qiziltisini, ağrısını canımda hissi edirdim. Elə bilirdim ki, bizi də bu talə gözləyir. Amma hələ ki çətin də olsa, övladlarımız böyüdürdüm. Daha doğrusu, sürgün dövründən bitməsin gözləyirdim. Gözləyirdim ki, 15 il ötüb keçsin.

Sən demə, heç də hər şey mənim nəzərdə tutduğum kimi deyilmiş... 15 il öz-özünə təsəlli verməmiş. Sürgün qərarından cəmi üç gün sonra fikirlərini dəyişir. Cəmi 15-20 dəqiqəyə Bəhrəm Məlikyyəqanovun güllələnmə hökmü oxunur. Onun etiraz etməyinə, münasibət bildirməyinə heç bir ehtiyac qalmır. Repressiya məşini belə işləyirdi...

Bəhrəm Məlikyyəqanov nə sətə Sibir küləyi gürmüşdü, nə də Bakıdan uzaqlaşmışdı. Elə doğma divarlar arasında məhv edilmişdi. Respublika rəhbərinin qərarı belə idi. Onu müzakirə etməyə heç kəsini hüququ yox idi.

Sara xanım bütün bunları biləndən sonra ümidləri hər yerdən üzülür. Daha axtarıqlarını davam etdirir. Amma öz-özünə təsəlli kimi xeyli xatirə yazır. Yazır ki, insan hər cür çətinliklərdə, amma onun mahiyyətini dərk etməklə. Buz günahından xəbərsiz idik. İnstitutu təzəcə bitirən gənc müəssisənin nə günahı ona bilirdi ki?... Onu cəmiyyət də o qədər tanıyırdı. Amma tanıyanlar vardı. Onu adamlar tanıyırdı ki, belə xislətdən xəstə idi. Onlar adamlardan kömək ummaq, yardım gözləmək vərsiz görünürdü. Sara xanım yazır ki, ümid yerim övladlarıma qalmışdı. Onları böyütmək, Bəhrəmin arzularını həyata keçirmək mənim üzümə düşürdü. Bunun üçün nə görə işləməyə, əsirgəmədim. Ona görə ki, bu ailə çətin günlərin sınağından çıxmışdı, Sibir küləyinin hədəsinə gürmüşdü. Görmüşdü ki, insanları günahsız, heç bir səbəb olmadan incitmək olar. Və incidirdilər də... Yaxşı xatirləyirəm, Bəhrəmin anası bu dərdi axıra kimi çəke bilmədi. Yazıq qadın övladlarının adını çəke-çəke can verdi. Bəhrəmdən bir qədər əvvəl böyük oğlunu da sürgünə göndərmişdilər. Amma onu həqiqətdən Sibirə, soyuq küləklər diyarına...

Sara xanım yazır ki, repressiya qurbanı olan ailələrin çoxu ilə əlaqə saxladım. Elə bil eyni taleyi yaşayırdılar. Onların hər şeyi mənasız idi. Təkcə dolanışlıqları yox, elə çəkdikləri əzablar da bir-birinə bənzəyirdi. O qədər yerlərə yazırdılar ki... Hamısı kömək gözləyirdi. Amma bu cinayəti törədənlərdən kömək əvəzinə sətə cavablar alırdılar. Dözümün də bir həddi olur. Amma taleyi bir-birinə oxşayan bu ailələr hələ ki son həddə gəlməmişdilər. Kimlərdənsə ədalət gözləyirdilər, yərxirəlik umurdular. Amma repressiyanın qanunlarından belə şeylərdən əsən-əlamət yox idi. Günahsız adamları axıra qədər təqib edirdilər. O həddə qədər ki, onlar yaşamaqdan bezirdilər...

Bəşir ŞƏRİFLİ,
"Azərbaycan"

Salyanı daha dəhşətli qırğınlardan Nuru paşa qurtardı

Salyan şəhəri 1 sayılı tam orta məktəbin müəllimi Gülnar Hüseynova nəslin ağsaqqal və ağbircəklərindən eşitdiklərini qələmə alaraq yazır ki, ölkəmizdə ələ bir ailə yoxdur xüsusən 1905-ci ildən bu günə qədər bədnam qonşu millətin fitnəkərligidən ziyan görməsin. Zaman-zaman xalqımızı qarşı yönəlməmiş erməni təcavüzünün ən amansız olaylarından biri 1918-ci ilin mart-iyununda baş vermiş soyqırımdır. Martın 31-i axşamı Bakıda başlayan qanlı qətləmin sonrakı günlərdə bölgələrdə davam etdirilmiş, amansızlığı ilə tarixdə qanlı iz qoymuşdur: "Mənim ailəm bu faciənin ələ ilk gününü yaşayanlardan biri olmuşdur. Ana nəvəm o hadisədən sonra düz 50 il - 1968-ci ilə qədər acı xatirələrlə yaşadı. Biz - sovet dövrünün yetimləri bu ağır-acıları olduğu kimi başa düşməmişdik. Ailəmiz əslən Salyandan olduğu üçün 31 martın səhəri - 1 apreldə Bakıda ermənilər tərəfindən qətlə yetirilmiş babamın cənəzəsi Salyana gətirilmişdi. Babam Salyan qəbiristanlığında uyuyur.

Həmin ilin baharında ermənilər Salyanı da hədəfə almışdılar. Onlar gəmilərlə Xəzərdən Kür çayına keçərək, Neftçalanın kənd və qəsəbələrində qırğınlara, qanlı cinayətlər törədərək Qaraqaşlı kəndinə qədər gəlmiş, burada gözlemədikləri müqavimətə qarşılaşmışdılar. Nuru paşanın adı Azərbaycan xalqının qan yaddaşında həmişə yaşayacaq. Mart ayının 31-dən başlayan qətləmin qarşısının hansı aydan, hansı gündən alındığını söyləmək mənim üçün çətindir, amma onu bilirəm ki, xilaskar türk zabit və əsgərləri Salyanda olmuş, yerli cavanlarla bərabər erməni daşnaklarına tutarlı cavab vermiş, onların 3 gəmisindən birini Kürdə batırmışdılar. Ermənilərə Salyanda yaxşı dərs verilməmiş, daha böyük qırğınlara qarşısı alınmışdı. Bu da yalnız Türkiyədən köməyə gəlmiş hərbiçilərin qardaşlıq köməyi sayəsində mümkün olmuşdu. Lakin erməni xisləti yəne özünü göstərmiş, onlar gər çəkilərkən də Neftçalanın kəndlərində xeyli günahsız insanların qanını axıtmış, qoca, qadın və uşaqları qətlə yetirmiş, Tatarməhlə adlı yaşayış məskəninin 2 mindən çox əhalisini soyqırımına məruz qoymuşdular. Tatarməhlə faciəsi, təəssüf ki, hələ də araşdırılmamış və öz siyasi-hüquqi qiymətini almamışdır".

Sovet dövründə də yaşlı nəsil türk əsgərlərinin xatirəsini əziz tutur, baba və nəvələrimiz onları bizim xalqımızın əzi xilaskarları adlandırırırdılar. Bunları o zaman dövlət səviyyəsində üzə çıxarmaq, təhqiqatlar aparmaq, söyləmək mümkün deyildi. Yalnız Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra əzi haqiqət üzə çıxdı. Salyan qəbiristanlığında türk şəhidlərinin şərəfinə abidə də ucaldıldı.

Neftçalada 1918-ci ilin qanlı olayları

Ermənilərin 1918-ci ilin mart ayında törətdiyi qırğınlara Neftçala rayonundan da yan keçməmişdir. Rayonun Dördlər kənd sakini İmamverdi Zeynalov o dəhşətlər haqqında eşitdiklərindən, oxuduqlarından söz açarkən dedi ki, 1917-ci ilin fevralında Rusiyada inqilab baş verəndə rus ordusu Şərqi Anadolunu tərk etməyə məcbur oldu: "1918-ci ilin fevralından aprel ayına qədər türk ordusu tərəfindən Trabzon, Ərzurum, Qars, Van işğaldan azad olundu. Erməni-rus hərbi birləşmələri Türkiyədə meğlub olduqdan sonra o zaman Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda yaranmış kəskin ictimai-siyasi böhrandan öz məqsədləri üçün istifadə etməyi, özlərinə qondarma dövlət yaratmağı, Türkiyədən qaçıdan ordunun əli ilə Azərbaycan xalqını qılncından keçirməyi qərara aldılar. "Dənizdən-dənizə böyük Ermənistan" xülyası ermənilərin gözünü qanla örtmüşdü.

1918-ci ilin mart qırğını ərfəsində xristian əhəliyə müraciət qəbul olundu. Mart soyqırımından hələ bir həftə əvvəl "Daşnak-Sütun" partiyası Bakıdakı vəziyyət-

dən guya "narahat" olaraq ordunu öz tərəflərinə çəkməyin vacibliyini bildirdi. Buna cavab olaraq müsəlman cəmiyyəti bu təhlükəni qabaqcadan müəyyən etdiyi üçün özünümüdəfiə qüvvələri yaratmağa başladı. Bakıda, Salyanda, Gəncədə belə hərbi dəstələr yaradıldı.

Bakıda məlum hadisələr hələ martın 30-da axşamdan başladı. 31 mart - 1 aprel qətləmin zamanı evlər qarət olunur, dinc əhəliyə divan tutulur, yalnız azərbaycanlı və müsəlman olduğu üçün qadınlar, uşaqlar, qocalar qəddarlıqla, işgəncə ilə öldürülür, evlər, ictimai binalar, məscidlər dağıdılır, yandı-

QAN YADDAŞIMIZDA YAŞAYAN FACİƏLƏR

lırdı. Ermənilər 2 gün ərzində nəhəş insanların qanını axıtmış, qoca, qadın və uşaqları qətlə yetirmiş, Tatarməhlə adlı yaşayış məskəninin 2 mindən çox əhalisini soyqırımına məruz qoymuşdular. Tatarməhlə faciəsi, təəssüf ki, hələ də araşdırılmamış və öz siyasi-hüquqi qiymətini almamışdır".

Sovet dövründə də yaşlı nəsil türk əsgərlərinin xatirəsini əziz tutur, baba və nəvələrimiz onları bizim xalqımızın əzi xilaskarları adlandırırırdılar. Bunları o zaman dövlət səviyyəsində üzə çıxarmaq, təhqiqatlar aparmaq, söyləmək mümkün deyildi. Yalnız Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra əzi haqiqət üzə çıxdı. Salyan qəbiristanlığında türk şəhidlərinin şərəfinə abidə də ucaldıldı.

Neftçalada 1918-ci ilin qanlı olayları

Lənkəranda o illərdə belə qanlı hadisələr çox olub, xüsusilə də 1918-ci ilin mart ayında. Ermənilər Lənkəran qəzasında müsəlman əhəliyə qarşı vəhşilikləri görülməmiş şəkildə almış, dinc əhəliyə amansız divan tutmuşdular. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Azərbaycan tarixi kafedrasının dosenti Firudin Cümşüdü yazır: "Bu hadisələr törədən zaman ermənilər şantaj və təxribat metoduna da el atıdılar. Mart qırğınına başlamaq üçün ermənilər şayie yaydılar ki, Hacı Zeynalabdin Tağıyevin Lənkəranda xidmət edərkən təsadüfi güllə yarısından həlak olan oğlunun dəfnində iştirak edən müsəlman əsgərləri guya Lənkəran ruslarına (malakanlara) hücum edib onları qıracaqlar..."

Ağaddin Babayev S.Şaumyanın o zamankı bədnam əmri ilə 1918-ci il mart ayının 14-də Salyan, Hacıqabul, Muğan və Lənkəran bölgələrinə silahlı bolşevik dəstələrinin yeridilməsindən söz açır: "S.Şaumyanın əmri ilə həmin ərazilərə hücum edən silahlı dəstələrin tərkibi əsasən erməni daşnaklarından ibarət olub. Tədqiqatçı alimlərdən olan professor Xaqani Məmmədov yazırlar ki, toqquşmanı başlamaq üçün bu ərsədə H.Z.Tağıyevin oğlu Məhəmməd Tağıyevin cənəzəsinin "Evelina" gəmisində Lənkəranda Bakıya gətirilməsi təşkil edən 48 hərbiçinin gəlişi bəhanə olub. Dəfnəndən sonra zabitlər həmin gəmi ilə geri qayıtmalı idilər. Erməni daşnakları fitnəkərliliklə əsgər və matrosalar, esər və menşevik partiyaları, rus milli şurası arasında şayie yayırdılar ki, "Evelina"dakı zabitlər guya Muğandakı malakan kəndlərinə dağıtmaq üçün xüsusi göstəriş alıblar".

Tədqiqatçılardan o da məlumdur ki, 1918-ci il soyqırımını zamanı Lənkəran və qonşu rayonlarda 40-dək kənd yandırılıb, yüzlərlə günahsız insan qətlə yetirilib, neçə-neçə ev talan edilib, iqtisadiyyata külli miqdarda ziyan vurulub. Erməni daşnakları evlərə girməklə bəzən bütün ailəni məhv edirdilər. Hamilə qadınlara, uşaqlara, qocalara belə

yevin və rayon Ağsaqqallar Şurasının sədr müavini Səhəd Məmmədovun dediyinə görə, yerli sakin Balassan Lələyevin darsalq evində yeddi cavan sığınacaq tapmışdır. Əsgərlər evin qabağında keçərək qapının səsinə geri döndülər. Cavanları evin qabağına düzüb güllələyirdilər. Onlardan biri - İzzət bəy Lənkəran konsulxanasında işləyirdi, fars dilini yaxşı bilirdi. İzzət bəy babası Nəsinin (kəndin yuxarı başında yaşayan Əsrəf Axundovun atası) evinə qonaq gəlmişdi. O vaxtlar Lənkərana İrandan gələnlər çox olurdu. İngiləbdən sonra onların ekseriyyəti öz yerlərinə qayıtdı. Öldürülən ikinci şəxs Məşədi Müseyib Kərbəlayı Nurulla oğludur. Öldürülənlər arasında Yunus Nəsir oğlu, Fətəli Şükür oğlu (Şükürün ikinci oğlunun evdə xəstə halda boynu kəsilib), Əli Qasimlə oğlu və başqaları da olub.

Denikiçi rus və erməni əsgərlərinin qarargahı qəzanın Şıxəkəran kəndində Sadiq Əvəz oğlunun evində yerləşirdi. Mamusta kənd sakini Şahmirzə Cəfərov o illərin canlı şahididir. Onun dediklərindən: "Rus denikiçiləri əsgərlərindən ikisi keşfiyyəyə çıxmışdı. Qaçaqçılardan birini öldürmüş, birini yaralamışdılar. Bundan qəzəblənən denikiçiləri və erməni əsgərləri kəndimizə girib talançılığa başladılar. Çoxumuz Mamusta ilə Xolmilli arasında kiçik meşədə qəldik. Atam Bəhrəm Cəfər oğlu bu faciənin qurbanı oldu. Qulağını kəsib, gözünü çıxartdıqdan sonra o yandırmışdılar".

Müharib

Dağlıq Qarabağ bölgəsinin azərbaycanlı icması 31 Mart soyqırımını ilə əlaqədar bəyanat yayıb

Azərbaycan Respublikası Dağlıq Qarabağ bölgəsinin azərbaycanlı icması 31 Mart - Azərbaycanlıların Soyqırımını Günü ilə əlaqədar bəyanat yayıb.

Bəyanatı AZƏRTAC-a şərh edən "Azərbaycan Respublikası Dağlıq Qarabağ Bölgəsinin Azərbaycanlı İcması" İctimai Birliyinin sədr müavini, professor Elçin Əhmədov bildirib ki, son 200 ildə xalqımıza qarşı erməni millətçiliyi tərəfindən məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən etnik təmizləmə, soyqırım və təcavüzkarlıq siyasəti Azərbaycan tarixinin faciələri, o cümlədən qanlı hadisələrə dolu çox ağır mərhələlərini təşkil edir. Bu millətçi-sovinqist siyasətin əsas məqsədi azərbaycanlıları öz tarixi torpaqlarından qovmaq əzəli Azərbaycan ərazilərində erməniləri yurdudurları "böyük Ermənistan" dövləti yaratmaq olub.

XX əsrin əvvəllərində erməni millətçiliyi "Daşnaksütüyan" partiyasının proqramında irəli sürülən "böyük Ermənistan" ideyasını reallaşdırmaq istiqamətində fəaliyyətini genişləndirərək öz tarixi torpaqlarında yaşayan azərbaycanlıları planlı surətdə doğma yurdlarından qovmaq etnik təmizləmə və soyqırım siyasətini həyata keçirməyə başladılar. Belə ki, 1905-1906-cı illərdə ermənilər Bakıda, Gəncədə, Qarabağda, İrevanda, Naxçıvanda, Ordubadda, Şərur-Dərələyəzdə, Tiflisdə, Zəngəzürdə, Qazaxda və başqa yerlərdə dinc azərbaycanlılara qarşı qırğınlar törədib, əhali əmansızlıqla qətlə yetirilib, şəhər və kəndlər yandırılıb və dağıdılıb.

1917-ci ildə Rusiyada baş verən fevral və oktyabr hadisələrindən sonra "Daşnak Sütyun" partiyası və Erməni Milli Konqresi daha geniş fəaliyyətə başladılar. 1917-ci ilin dekabrında Qafqaz işləri üzrə müvəqqəti fəvqəladə komissar təyin edilən S.Şaumyan azərbaycanlıların kütləvi qırğınlarının qarşısını almaq üçün erməni millətçiliyini qırğınlardan qorumaq üçün erməni silahlı qüvvələrinin sayı 20 minə yaxın idi. Həmin il martın 30-da erməni-bolşevik birləşmələri Bakı şəhərini gəmilərdən yayılmağa başladılar. Bunun ardınca isə silahlı daşnaklar azərbaycanlıların evlərinə hücum edərək əmansız qətlə tördədilər. Martın 31-də və aprelin ilk günlərində minlərlə dinc

azərbaycanlı yalnız milli mənsubiyyətinə görə məhv edildi. Həmin günlərdə erməni-bolşevik birləşmələri Bakıda 12 min dinc azərbaycanlı qətlə yetirdilər. Bu qanlı hadisələr zamanı insanlar evlərində diri-diri yandırılıb, eləcə də xüsusi işğəncələrlə və əmansızlıqla öldürülüb.

Ermənilərin silahlı hücumu nəticəsində 1918-ci ilin ilk beş ayı ərzində Quba qəzasında 16 mindən çox insan xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirilib, 167 kənd dağıdılıb ki, onlardan 35-i hazırda mövcud deyil. Erməni-daşnak dəstələrinin Quba qəzasında azərbaycanlıları kütləvi şəkildə qətlə yetirmələrinə dair aşkar edilmiş faktlar son vaxtlar bir daha sübuta yetirilib. Belə ki, 2007-ci ildə Quba şəhərində kütləvi məzarlıqların aşkar edilməsi erməni vandalizmini təsdiqləyən faktlardır. Məzarlığın tədqiqi zamanı 1918-ci ildə erməni silahlı birləşmələrinin Qubaya hücumu zamanı insanların hər cür zorakılığa məruz qalararaq qəddarlıqla qətlə yetirilməsi və həmin məzarlığın sonradan kütləvi şəkildə basdırılması yerli sakinlərə məxsus olduğu müəyyən edilib. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Amazaspin rəhbərliyi ilə erməni hərbi birləşmələri Qubada türk-müsəlman əhalisi ilə yanaşı, yehudilərə qarşı da qırğınlar törədiblər. Aparılan tədqiqatlar nəticəsində məlum olub ki, 1918-1919-cu illərdə Qubada ermənilər tərəfindən 3 min nəfərə qədər yehudi qətlə yetirilib.

Bundan əlavə, ermənilər tərəfindən Azərbaycanı yuğlarla yaşayış məntəqəsi, o cümlədən Qarabağda 157 kənd dağıdılıb və yandırılıb, eləcə də Şuşada azərbaycanlılara qarşı əmansız qırğınlar törədilib. Bu dövrdə Quba qəzasında 167, Şamaxı qəzasında 110, Zəngəzur qəzasında 115, İrevan quberniyasında 211, Qars vilayətində 92 yaşayış məntəqəsi yandırılıb, dağıdılıb və talan edilib. Erməni daşnakları tərəfindən 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakıda və digər Azərbaycan ərazilərində 50 minə yaxın insan xüsusi işğəncələrlə qətlə yetirilib. Zəngəzur qəzasında 10 mindən çox, Şamaxı qəzasında 10 min 270 nəfər azərbaycanlı əmansızlıqla öldürülüb.

Ümumilikdə 1918-1920-ci illərdə ermənilər tərəfindən törədilmiş kütləvi qırğınların Bakı, Quba, Şamaxı, Kürdəmir, Lənkəranla yanaşı, Şuşada, İrevan quberniyası ərazisində, Zəngəzürdə,

Naxçıvanda, Şərurda, Ordubadda, Qarsda və başqa bölgələrdə əmansız şəkildə davam etdirilməsi nəticəsində on minlərlə azərbaycanlı ən qəddar üsullarla qətlə yetirilib, bir milyondan çox əhali öz doğma torpaqlarından didərgin salınıb. Tarixi Azərbaycan torpaqlarında ermənilər tərəfindən bu vəhşiliklər törədilərkən məktəblər, məscidlər yandırılıb, maddi-mədəniyyət nümunələri məhv edilib.

XX əsrin sonunda monoetnik dövlət yaratmağa nail olan Ermənistanın təcavüzü nəticəsində Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsi və onun inzibati ərazisinə aidiyyəti olmayan Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan bölgələri işğal edilib. Bütün bu ərazilər ermənilər tərəfindən etnik təmizləməyə məruz qalıb. Hazırda Azərbaycan ərazisinin 20 faizi Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı altındadır.

Dağlıq Qarabağın erməni icmasının öz müqəddəratını təyin etmək cəhdi kimi qələmə verildi Ermənistanın bu hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycanın işğal olunmuş ərazilərindən bir milyondan çox əhalinin öz doğma torpağından məcburən köçkün dövrünə keçməsinə gətirib çıxarıb və hazırda bütün dövrlərdə olduğu kimi, ermənilərin həyata keçirdiyi bu işğalçı siyasəti kütləvi qırğınlarla müşayiət olunub. Belə ki, 1988-1993-cü illərdə Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində 20 000 nəfər azərbaycanlı həlak olub, 50 000 nəfər isə müxtəlif dərəcəli xəsarət alaraq əlil olub.

1992-ci il fevralın 25-dən 26-na keçən gecə Ermənistan silahlı qüvvələri Xankəndidə yerləşən sovet ordusundan qalmış 366-cı motoratçı alayın hərbiçiləri və ağır texnikasını işğalçı ilə Xocalı şəhərinə hücum edərək şəhəri yerlə-yekən etdilər. Çoxsaylı ağır texnika ilə şəhər tamamilə dağıdılıb, yandırılıb və insanlar xüsusi qəddarlıqla qətlə yetirilib. Azərbaycanın qədim Xocalı şəhərində həyata keçirilən bu soyqırım nəticəsində, rəsmi rəqəmlərə görə, 613 nəfər öldürüldü ki, onlardan 63 nəfəri uşaq, 106 nəfəri qadın, 70 nəfəri isə qoca idi. Səkkiz ailə tamamilə məhv edilmişdi. Bundan əlavə, 1275 nəfər əsir götürüldü, 150 nəfər taleyli indiyə kimi nəmurlumdur. Bu soyqırım zamanı mülki insanlar, o cümlədən qadınlar və uşaqlar xüsusi qəddarlıq və əmansızlıqla qətlə yetirilib, başları kəsilib, ya-

xud başlarının dərisi soyulub, gözləri çıxarılıb, hamilə qadınlar süngü ilə dəşik-dəşik edilib. Xəsarət alanlardan 487 nəfəri şikəst olub ki, onlardan 76 nəfəri azyaşlıdır.

Ermənistanın ölkəmizə qarşı açıq-aşkar hərbi təcavüzü beynəlxalq hüququn bütün norma və prinsiplərinə ziddir. Belə ki, Ermənistan Respublikası bütün beynəlxalq hüquqi sənədləri, xüsusilə BMT Nizamnaməsinin I və II maddələrində, eləcə də 1975-ci il 1 avqust tarixli ATƏT/ATƏT-in Helsinki Yekun Aktında ifadə olunmuş beynəlxalq hüququn əsas prinsiplərini kobudcasına pozmuşdur.

Ermənistanın bu cinayətkar siyasətinin davamlılığını sübut edən faktlardan biri də budur ki, təkcə XX əsrdə azərbaycanlılar 4 dəfə - 1905-1906-cı, 1918-1920-ci, 1948-1953-cü və nəhayət, 1988-1993-cü illərdə erməni millətçiliyi tərəfindən törədilən soyqırım və etnik təmizləmələrə məruz qalıb.

Çox təəssüf ki, Ermənistanın yürütdüyü etnik təmizləmə və soyqırım siyasəti uzun illərdi dünya ictimaiyyətinin gözü qarşısında baş verir. Halbuki soyqırımın ağır beynəlxalq cinayət olmaqla yanaşı, beynəlxalq hüquqa görə sülh və təhlükəsizliyə qarşı yönələn cinayətlər qrupuna aid edilir. Soyqırım cinayətinin hüquqi əsası BMT Baş Məclisinin 1948-ci il 9 dekabr tarixli 260 (III) sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş "Soyqırım cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında" konvensiya ilə müəyyən olunub. Ona görə də Azərbaycan Respublikası bu konvensiyanı rəhbər tutaraq Ermənistan Respublikasına qarşı BMT-nin beynəlxalq məhkəməsinə iddia qaldırmaq üçün bütün hüquqi əsaslara malikdir. Oudur ki, böyük dövlətlər qəti praktik addımlar atmalı və işğalçı siyasətinə son qoyulması üçün Ermənistanı təzyiqləri artırmaqla təcavüzkar beynəlxalq birliyin iradəsinə təbə edilməlidir.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Dağlıq Qarabağ bölgəsinin 80 mindən çox olan azərbaycanlı əhalisi beynəlxalq birliyi Azərbaycan xalqına qarşı tarix boyu baş vermiş və bu gün də davam edən təcavüz hərəkətlərinə obyektiv siyasi-hüquqi qiymət verilməsi üçün Azərbaycanın haqlı mövqeyini dəstəkləməyə çağırır.

"Azercell" ödənişsiz göz müayinələrini davam etdirib

"Azercell Telekom" MMC-nin təşəbbüsü ilə fəaliyyət göstərən "Mobil Göz Klinikası" şirkətinin dəstəklədiyi önəmli sosial layihələrdən biridir. Klinikada fəaliyyət dövründə Bakı daxil olmaqla, Azərbaycanın əksər rayonlarında yerləşən uşaq və ahiələr evlərində, məktəblərdə 7500-dən çox şəxsə tibbi yardım göstərib. 2018-ci il ərzində "Mobil Göz Klinikası"nda 1368 nəfər müayinədən keçib.

Klinikanın əməkdaşlarının növbəti səfəri bayram günlərində Neftçala "Uşaq və Gənclər İnkişafına Dəstək" İctimai Birliyinin "Günəzi Qayğı Mərkəzi"na təşkil olunub. Səfər çərçivəsində

göz ağrılarından şikayətlənən 65 nəfər müayinəsi aparılıb, ehtiyacı olanlara müalicə təyin olunub, optik eynəklər paylanılıb.

Valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlarda göz xəstəliklərinin müayinəsini təşkilini və profilaktikasını aparılmasını təmin etmək məqsədilə yaradılan "Mobil Göz Klinikası"nın xidmətlərindən eyni zamanda ahiələr, aztəminatlı ailələr və məcburi köçkünlər də yararlanırlar. Bütün müayinə və müalicə tədbirləri "Azercell"-in dəstəyi ilə "Xəzər Qayğıkeş Layihəsi" İctimai Birliyi tərəfindən həyata keçirilir.

"Azərbaycan"

BİLDİRİŞ

Azərbaycan Respublikası Nəqliyyat, Rabitə və Yüksək Texnologiyalar Nazirliyinin "Bakı Telefon Rabitəsi" Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti tərəfindən 12.12.2018-ci il tarixdə elan edilmiş Bir illik outstaffing (işçi heyətinin idarə edilməsi üsulu olmaqla, müəyyən sayda işçini sifarişçi şirkətin sərəncamına verməkə xidmət göstərilməsi növündə tutur) xidmətlərinin satın alınması üzrə açıq tender prosedurunun qalibi "Financial Chain Corporation" MMC müəyyən edilmişdir. "Bakı Telefon Rabitəsi" MMC ilə "Financial Chain Corporation" MMC arasında 18 mart 2019-cu il tarixli satınalma müqaviləsi imzalanmışdır.

Tender komissiyası

Forma № 1S

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin 5 dekabr 2008-ci il 1-125 Nə-11 əmri ilə təsdiq edilmişdir

SİĞORTACININ (TƏKRARSİĞORTACININ) və HÜQUQİ ŞƏXS SİĞORTA BROKERİNİN MÜHASİBAT BALANSI (rüblük və illik)

Sığortacının (təkrarsığortacının) və sığorta brokerinin adı: AZSİĞORTA ASC

Hesabat dövrü 01.01.2018-31.12.2018 manatla

AKTİVLƏR	İlin əvvəlində	Hesabat dövrünün sonuna
I. UZUNMÜDDƏTLİ AKTİVLƏR		
Torpaq, tikili və avadanlıqlar	1 345 229,46	875 698,44
bağlı məsrəflərin kapitalaşdırılması		0,00
Daşınmaz əmlak investisiyaları	0,00	0,00
Qeyri-maddi aktivlər	697 203,69	680 755,30
Təxirə salınmış vergi aktivləri	0,00	0,00
Uzunmüddətli debitor borclar	0,00	0,00
Uzunmüddətli maliyyə aktivləri:	4 999 801,17	4 536 167,31
dövlət qiymətli kağızları	4 999 801,17	4 536 167,31
qeyri-dövlət qiymətli kağızları	0,00	0,00
sair maliyyə aktivləri	0,00	0,00
İstirak payı metodu ilə ucota alınmış investisiyalar	0,00	0,00
Təsisi və ya səhmdarlarla hesablaşmalar	0,00	0,00
Sair aktivlər	400 000,00	400 000,00
Cəmi uzunmüddətli aktivlər	7 442 234,32	6 492 621,05
II. QISAMÜDDƏTLİ AKTİVLƏR		
Ehtiyatlar	0,00	0,00
Debitor borclar:	7 341 152,86	6 301 662,80
birbaşa sığorta üzrə	4 543 595,50	4 913 060,68
təkrarsığorta əməliyyatları üzrə :	353 210,17	328 508,63
- təkrarsığorta üzrə	226 471,06	106 306,13
asli təşkilatlar üzrə	126 739,11	222 202,50
büdcə üzrə	2 437 022,20	1 048 576,65
iddia tələbləri üzrə	0,00	0,00
işçi heyəti üzrə	4 983,70	790,00
sığortalılara verilən borclar üzrə	0,00	0,00
sair debitorlar	2 341,09	10 726,84
Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri:	18 048 291,79	20 524 103,11
kassa	0,00	0,00
hesablaşma hesabı	2 047 234,12	2 092 342,79
valyuta hesabı	647 749,35	1 621 174,57
depozit hesablar	15 200 600,00	16 600 000,00
sair pul vəsaitləri	152 708,32	210 585,75
Qisamüddətli maliyyə aktivləri:	18 656 135,24	17 098 113,69
dövlət qiymətli kağızları	15 255 935,24	16 998 113,69
qeyri-dövlət qiymətli kağızları	3 400 200,00	100 000,00
sair maliyyə aktivləri	0,00	0,00
Sığorta ehtiyatlarında təkrarsığortaların payı:	8 509 243,14	7 391 937,24
hayat sığortası sahəsi üzrə	0,00	0,00
qeyri-hayat sığortası sahəsi üzrə	8 509 243,14	7 391 937,24
Sair qisamüddətli aktivlər:	313 958,60	399 022,17
gələcək hesabət dövrlərinin xərcləri	69 439,91	161 098,76
verilmiş avanslar	244 518,69	237 923,41
təhtil hesablar	0,00	1 203,16
Sair aktivlər	698 702,87	2 522 977,46
Cəmi qisamüddətli aktivlər	53 567 484,30	54 237 816,47
CƏMI AKTİVLƏR	61 009 718,62	60 730 437,52

Forma № 2S

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin 5 dekabr 2008-ci il 1-125 Nə-11 əmri ilə təsdiq edilmişdir

SİĞORTACININ (TƏKRARSİĞORTACININ) və HÜQUQİ ŞƏXS SİĞORTA BROKERİNİN MƏNFƏƏT və ZƏRRƏİ HAQQINDA HESABAT (rüblük və illik)

Sığortacının (təkrarsığortacının) və sığorta brokerinin adı: AZSİĞORTA ASC

Hesabat dövrü 01.01.2018-31.12.2018 manatla

KAPİTAL VƏ ÖHDƏLİKLƏR	İlin əvvəlində	Hesabat dövrünün sonuna
I. KAPİTAL		
Ödənilmiş nominal (nizamnamə) kapitalı	20 300 000,00	20 300 000,00
Emissiya gəliri	0,00	0,00
Gerilənmə kapital (səhmlər)	0,00	0,00
Kapital ehtiyatları:	0,00	0,00
yeni-dən qiymətləndirilmə üzrə ehtiyat	0,00	0,00
digər kapital ehtiyatları	0,00	0,00
Bövlüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)	9 583 305,14	14 100 751,83
Hesabat dövründə xalis mənfəət (zərər)	-3 064 666,38	4 406 335,49
Mühasibat uçotu siyasətində dəyişikliklərə bağlı mənfəət (zərər) üzrə düzəlişlər		0,00
Keçmiş illər üzrə bövlüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)	12 647 971,52	9 583 305,14
Əlavə edilmiş dividendlər		111 111,20
Cəmi kapital	29 883 305,14	34 400 751,83
II. UZUNMÜDDƏTLİ ÖHDƏLİKLƏR		
Sığorta ehtiyatları:	27 804 911,65	21 965 360,81
Hayat sığortası sahəsi üzrə :		
Qeyri-hayat sığortası sahəsi üzrə:	27 804 911,65	21 965 360,81
Qarşısalmazla tədbirlər fondu	1 178 426,14	1 309 217,99
Uzunmüddətli faiz xərcləri yaradan öhdəliklər	0,00	0,00
Uzunmüddətli qiymətləndirilmiş öhdəliklər	0,00	0,00
Təxirə salınmış vergi öhdəlikləri	0,00	0,00
Kreditor borclar:	0,00	0,00
əməyin ödənilməsi üzrə	0,00	0,00
büdcə üzrə	0,00	0,00
sosial sığorta və təminat üzrə	0,00	0,00
digər məcburi ödənişlər üzrə	0,00	0,00
asli təşkilatlar üzrə	0,00	0,00
sair kreditorlar	0,00	0,00
Sair uzunmüddətli öhdəliklər:	0,00	0,00
gələcək hesabət dövrünün gəlirləri	0,00	0,00
əməyin avansları	0,00	0,00
Təkrarsığorta əməliyyatları üzrə öhdəliklər:	1 898 768,28	2 434 751,26
təkrarsığorta üzrə	1 898 768,28	2 431 872,26
təkrarsığorta üzrə	0,00	2 879,00
Təsisi və ya səhmdarlarla hesablaşmalar	0,00	0,00
Sair öhdəliklər	0,00	0,00
Cəmi uzunmüddətli öhdəliklər	30 882 106,07	25 709 330,06
III. QISAMÜDDƏTLİ ÖHDƏLİKLƏR		
Qisamüddətli faiz xərcləri yaradan öhdəliklər	0,00	0,00
Qisamüddətli qiymətləndirilmiş öhdəliklər	0,00	0,00
Vergi və sair məcburi ödənişlər üzrə öhdəliklər	0,00	0,00
Kreditor borclar:	222 162,96	582 440,05
əməyin ödənilməsi üzrə	0,00	1 553,31
büdcə üzrə	0,00	12 281,53
sosial sığorta və təminat üzrə	0,00	0,00
digər məcburi ödənişlər üzrə	73 370,82	60 804,64
asli təşkilatlar üzrə	0,00	0,00
sair kreditorlar	148 792,14	507 800,57
Sair qisamüddətli öhdəliklər:	0,00	0,00
gələcək hesabət dövrünün gəlirləri	0,00	0,00
alınmış avanslar	0,00	0,00
Təsisi və ya səhmdarlarla hesablaşmalar	0,00	0,00
Sair öhdəliklər	22 144,45	37 915,58
Cəmi qisamüddətli öhdəliklər	244 307,41	620 355,63
CƏMI ÖHDƏLİKLƏR	31 126 413,48	26 329 685,69
CƏMI KAPİTAL VƏ ÖHDƏLİKLƏR	61 009 718,62	60 730 437,52

Qeyd: Ödənilməsinə zəmanət verilmiş məbləğlərin cəmi

* Bu sətirlər üzrə məlumatlar balansda daxil edilmir.

Forma № 2S

Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin 5 dekabr 2008-ci il 1-125 Nə-11 əmri ilə təsdiq edilmişdir

SİĞORTACININ (TƏKRARSİĞORTACININ) və HÜQUQİ ŞƏXS SİĞORTA BROKERİNİN MƏNFƏƏT və ZƏRRƏİ HAQQINDA HESABAT (rüblük və illik)

Sığortacının (təkrarsığortacının) və sığorta brokerinin adı: AZSİĞORTA ASC

Hesabat dövrü 01.01.2018-31.12.2018 manatla

Gəlirlər	Məbləğ
Əsas əməliyyat gəliri:	21 146 287,80
birbaşa sığorta üzrə sığorta haqları	19 472 254,64
təkrarsığorta üzrə təkrarsığorta haqları	538 652,49
sığorta ödənişlərində təkrarsığortacıların payı üzrə	934 017,88
təkrarsığortaya verilmis müqavilələr üzrə komissiyon müddətləri üzrə	201 342,79
Xalis sığorta ehtiyatlarının dəyişməsi (müsbət və ya mənfi)	4 722 244,94
investisiya gəlirləri üzrə	3 987 477,39
subroqasiya gəlirləri	702 256,14
Sair gəlirlər	93 688,15
CƏMI GƏLİRLƏR	30 051 936,42
Xərclər	
Əsas əməliyyat xərcləri:	12 926 439,76